

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช

หม่อมเจ้าหญิงอาทรถนอม ศรีธวัช
ทรงพิมพ์เป็นทระลักในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีธวัช

ณเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ปีฉก พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับพงสาวดารเมืองนครศรีธรรมราช

หม่อมเจ้าหญิงอาทรถนอม ศรีธวัช
ทรงพิมพ์ขึ้นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีธวัช

ณเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

ปีออก พ.ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

หม่อมเจ้าหญิงอาทรธนอม ศรีวัช ทรงแจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีวัช อันจะมีณเดือนมีนาคมขันธ์ หม่อมเจ้าหญิงอาทรธนอม ศรีวัช ทรงใคร่จะพิมพ์หนังสือเป็นระลึกในงานนั้นสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกหนังสือถวาย และทรงแสวงประสงค์ใคร่ได้หนังสือซึ่งเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเจ้าจอมมารดาบัวในรัชกาลที่ ๔ เจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศรีวัชสังกาศพระบิดาหม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์เป็นเชื้อสายสกุลนคร กรรมการจึงแนะนำให้ทรงพิมพ์พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระราชทานไปยังพระองค์เจ้าขัติยวงษา พระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ฉะเพาะฉะบับที่มีความเกี่ยวกับกรมขุนศรีวัชสังกาศและสกุลนคร และควรพิมพ์พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชไว้ท้ายพระราชหัตถเลขาด้วย เพราะในพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชนั้นมิกล่าวถึงเชื้อสายเจ้าจอมมารดาบัวสักเงิน หม่อมเจ้าหญิงอาทรธนอม ศรีวัช ทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

อนึ่งในการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้เจ้าภาพได้เรียงประวัติสังเขปของหม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ส่งมาขอให้พิมพ์ไว้เป็นระลึกด้วย จึงให้พิมพ์ไว้ต่อคำนำนี้ไป

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

เลขห้อง.....

เลขเรียกหนังสือ.....

เลขทะเบียน 090843

หม่อมเจ้าอุปพัทพงษ์ ศรีราช

พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๔๓๕

ประวัติสังเขปของนายพลเรือโท หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีธวัช

นายพลเรือโท หม่อมเจ้าอุปพัทธพงษ์ ศรีธวัช ประสูติณวัน
๑ ๖ ๕ บัณฑิต ทรงกบวันท ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็นโอรสองค์ใหญ่
ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมขุนศิริธวัชสังกาศ หม่อมเสงี่ยม
(ธิดา พระยาเสนาบดีตติยวิธานมหาสงคราม สยามรัชกาลที่ ๖
พาหุ นช ผนวช) เป็นมารดา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้เข้าเรียนหนังสือ
ไทยณโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๓ สอบไล่ได้
ประโยค ๑ และ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เสด็จไปศึกษาวิชาณประเทศฝรั่งเศส
กลับมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ และในปีเดียวกันนี้เองได้ทรงผนวชเป็นนาค
หลวงณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร ๑
จึงลาผนวชเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๔๖ ประจํากรมทหารเรือฝ่ายบก ได้รับพระราชทานยศ ว่าที่
นายเรือเอกเป็นครั้งแรก ชนอายุได้ ๒๖ พรรษา กับ ๗ วัน และต่อมา
ได้รับพระราชทานเลื่อนยศและเลื่อนตำแหน่งหน้าทําราชการกับเครื่องราช
อิสริยาภรณ์เป็นลำดับดังต่อไปนี้—

ยศ

วันที่ ๑ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๔๗	เป็นนายเรือเอก
วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๔๘	เป็นนายนาวาตรี
วันที่ ๓๐ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๕๒	เป็นนายนาวาโท
วันที่ ๑๖ เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เป็นนายนาวาเอก

วันที่ ๒๖	พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๖๐	เป็นนายพลเรือตรี
วันที่ ๓๓	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๖	เป็นนายพลเรือโท
วันที่ ๕	มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๗๓	เป็นมหาอำมาตย์โท

ตำแหน่งหน้าราชการ

วันที่ ๑	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๔๖	ประจำกองช่างไม้ ทหารเรือฝ่ายบก	กรม
วันที่ ๑	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๔๘	เป็นยกกระบัตรกรมทหารเรือ ฝ่ายบก	
วันที่ ๓๕	พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๕๒	เป็นหัวหน้ากองตรวจ ยกกระบัตรทัพเรือ	กรม
วันที่ ๓๓	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เป็นยกกระบัตรทัพเรือ	
วันที่ ๓๘	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เป็นตุลาการศาลกรมบัญชา การกลางทหารเรือ	
วันที่ ๑	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๕๖	เป็นปลัดบัญชากระทรวงทหาร เรือ	
วันที่ ๓๐	มีนาคม	พ.ศ. ๒๔๖๐	เป็นประธานตุลาการศาล กรมบัญชาการกลางทหาร เรือ	
วันที่ ๔	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๓	เป็นองคมนตรี	
วันที่ ๓	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๘	รังสุมหเทศาภิบาลมณฑล ปราจีน	

วันที่ ๕	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๖๘	เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล ยราจีน
วันที่ ๒	กันยายน	พ.ศ. ๒๔๗๐	เป็นกรรมการองคมนตรี
วันที่ ๓	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๗๒	เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล อุษยยา

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน

วันที่		พ.ศ. ๒๔๓๖	เหรียญรัชฎาภิเษก
วันที่		พ.ศ. ๒๔๔๐	เหรียญประพาศมาลา
วันที่ ๓๖	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๔๓	ตราศกียาลจอมเกล้า
วันที่		พ.ศ. ๒๔๔๖	เหรียญทวิธาภิเษก
วันที่ ๒	มีนาคม	พ.ศ. ๒๔๔๘	ตราจักรดาวกรมมกุฎ
วันที่		พ.ศ. ๒๔๕๐	เหรียญรัชมงคล
วันที่ ๗	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๕๓	เหรียญรัชมงคลาภิเษก
วันที่ ๓๖	กุมภาพันธ์	พ.ศ. ๒๔๕๒	เข็มพระชนมายุสมมงคลชั้น ๓ เงิน
วันที่ ๓๓	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเษก (กาไหล่ทองรัชกาลที่ ๖)
วันที่ ๓๐	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๕๕	ตราจักรดาวรัชกาลข้างเฝือก
วันที่ ๓	มกราคม	พ.ศ. ๒๔๕๖	ตราตรากรมมกุฎสยาม
วันที่ ๓	มกราคม	พ.ศ. ๒๔๕๗	เหรียญรัตนาราชชั้น ๔ ว.ป.ร.

วันที่ ๑๓	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๕๘	ตราครุฑทองคำช่างเผือก
วันที่ ๓๑	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๖๐	ตราหัตถ์จุลจอมเกล้า
วันที่ ๓๐	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๖๑	ตราหัตถ์ยาภรณ์มงกุฏ
วันที่ ๒๘	กุมภาพันธ์	พ.ศ. ๒๔๖๑	เหรียญจักรมาลา
วันที่ ๓๐	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๖๓	ตราหัตถ์ยาภรณ์ช่างเผือก
วันที่ ๑๐	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๖๔	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๓ ว.ป.ร.
วันที่ ๑๓	พฤศจิกายน	พ.ศ. ๒๔๖๖	ตราหัตถ์จุลจอมเกล้าวิเศษ
วันที่ ๓๐	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๖๖	ตราประถมาภรณ์มงกุฏสยาม
วันที่ ๒๕	กุมภาพันธ์	พ.ศ. ๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษก (กาไหล่ทองรัชกาลที่ ๗)
วันที่ ๕	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๗๕	เหรียญฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี (กาไหล่ทอง)

นายพลเรือโท หม่อมเจ้าอุปพัทพงษ์ ศรีวิชัย ทรงรับราชการ
สนองพระเดชพระคุณอยู่ในราชการฉะเพาะกระทรวงทหารเรือ ๒๓ ปี ได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปรับราชการเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล
ปราจีนและมณฑลอยุธยา จนถึงวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ปลดออกรับพระราชทานบำนาญ รวมเวลาที่
ได้รับราชการทั้ง ๒ กระทรวง เป็นเวลา ๒๘ ปีบริบูรณ์ ประชวรโรค
วัณโรคเรื้อรัง ได้ทรงพยายามรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันและแพทย์

แผนโบราณ แต่มีได้รับผลสมประสงค์ อาการมีทรงกษัตริย์เป็นลำดับมา
จนถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๓๐.๔๗ น. ถึงชีพิตักษัย
รวมชนมายุทางสุริยคติได้ ๕๕ พรรษา กษัตริย์ ๓ เดือน ๓๓ วัน

เวลาพระราชทานน้ำสรงศพ ประโคมกลองชนะ ๒๐ ประโคม
ประจำ ๓๐ จำป์ ๓ จำกลอง ๓ แตรวง ๒ แตรฝรั่ง ๒ สังข์ ๓ และ
ประจำ ๓ วัน ไปรดเกล้าพระราชทานโกศราชวงศ์ ชั้นรองโกศ ๒ ชั้น
เครื่องสูงตั้ง ๔ องค์ กับพระราชทานไตร ๓๐ ไตร สกัปกรณ์เป็น
เกียรติยศ

สารบาญ

ฉบับที่ ๑ ลงวันจันทร์เดือนเจ็ดแรมค่ำหนึ่ง ปีวอกโทศก จุล
ศักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๐๓) ว่าด้วย-ท่าน
ทรพิยัภรรยาพระยาวิเชียตสรไกรเจริญพระราชหัตถ์ฉบับก่อนนี้
ออกไป - กรุงเทพมหานครเมืองที่ใกล้มีความใช้ข่วงใหญ่ -
พระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญาภิประชวรไม่เป็นอันคราย - ใน
พระราชวังบวรบวชตายกันหลายคน - การเมรุพระศัพกรม
สมเด็จพระเทศาศิคร - การศพเจ้าพระยามหาศิริธรรมพระ
ราชทานเงินแจกแก่ญาติให้ทำบุญ - การศพหม่อมเจ้าพุ่ม -
ไต้ช้างเผือกไทจะขึ้นระวางเป็นพระเศวตวิมลวรรณ-วังหน้า
เสด็จลีทาพบความใช้คนตามเสด็จตายเสด็จกลับว่าจะเสด็จ
ทะเลตะวันตก - พระองค์เจ้ามุนษุยนาคมานพ (สมเด็จพระ
มหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ) ประสูติ - สมเด็จพระ
เทพศิรินทรา ตั้งแต่ประสูติสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษี กรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์แล้ว ทรงชบชอมมากไป - พระองค์เจ้า
ศรีสิทธิรังษี (กรมขุนศิริราชสังกาศ) กับพระองค์เจ้า
อรไทยเทพกัญญาอยู่คืออยู่ - หุ่น เมขลา (เจ้าจอมมารคา
เพง) ใ้รับประทานของฝากแล้วดีใจมาก - รับสังฆวนให้
นายม่วงพระอุไทยนอกราชการบวช - พระราชทานของฝาก

ออกไป - ทรงพระวิตกด้วยอาการป่วยของเจ้าพระยานคร -
 ไปรตเกล้า ฯ ให้พระเสนหามนตรีรีบออกไป - ให้คิดทำนา
 เกลือและทำโรงหีบด้วย - และไปรตเกล้า ฯ ให้ละคอนชาตรี
 คืบออกไป - การศพพระยาบริรักษ์ภูธร - ตั้งพระยาเสนาบดี
 เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพังกา - พระภักดินิชิต ข้า เป็น
 พระยาตะกั่ว - นายสิ่งซึ่งเป็นพระภักดินิชิต - จะไปรตตั้ง
 พระเสนหามนตรีเป็นพระยาผู้ช่วย แต่ทำการยังค้างอยู่
 รอไว้ หน้า ๑

ฉบับที่ ๒ ไม่ลงวันเดือนปี แต่ปรากฏในท้องเรื่องว่า บวออก จุล
 ศักราช ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓) เรืองเงินยเลขและข่าวทาง
 กรุงเทพ ฯ หน้า ๑๖

ฉบับที่ ๓ ลงวันเดือนปีเดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ ปีระกาตรีศก จุลศักราช
 ๑๒๒๓ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๔) ว่าด้วย - ทรงรับของฝาก
 หลายครั้งและฝากถวายสมเด็จพระเทพศิรินทรา พระองค์
 เจ้าศรีสทิตธิงไชย กับพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา เจ้า
 จอมมารดาบัว และหุ่นหรือเพง - เจ้านายในวังหน้าพระบวร
 วงศ์เธอชั้น ๑ เคยตามเสด็จพระราชดำเนินไปเพื่อชรบรู๊ พา
 กันขึ้นถึงครั้งวังหน้าเสด็จไปเมืองนคร ก็ไต่ของฝากมาแจก -
 เจ้าจอมมารดาบัวออกไปอยู่นครศรีธรรมราช ๔๒ ปี ไม่ควร
 พลักพวากกันนานจึงไต่ทรงพาเสด็จออกไปอยู่ด้วยกัน เพราะ
 ทรงพระราชดำริเห็นเหตุ ๖ อย่างคือ - ๑ มารดาบวจะยินดี

(๓)

แต่แก่บุตรยิ่งกว่าคนอื่น ๆ - ๒ อกรรมกาชไนโลก เจ้าบุญ
นายคุณะยิ่งกว่ามารดาไม่มีเลย - ๓ เจ้าจอมมารดานุ้ยแก่
อายุ ๘๐ เศษแล้ว เกียรติรวบรวมของพระราชทานไว้ ไม่ควร
ไต่แกผู้อื่น - ๔ เลขสมที่สักไว้เมืองนคร ในพระองค์ก็มี
อยู่มากยังไม่ไต่ทรงใช้สอย - ๕ ทริพย์สิ่งของเจ้าจอมมารดา
นุ้ยก็มาก ควรจะไต่แต่แก่บุตร - ๖ เจ้านายพี่น้องกับคน
คุ้นเคย จะทรงรางวัลแต่เมื่ออยู่ในกรุงก็ไม่ถนัดเหมือน
เสด็จไปอยู่นครศรีธรรมราช - เพราะเหตุ ๖ อย่างนี้ จึงได้
ทรงพาเสด็จออกไป และบัดนี้จะทรงอนเคราะห์ที่ใคร ๆ บ้าง
ขอให้ว่าไปให้ชดเชย - พระราชทานเบี้ยหวัดเงินเดือนจำนวน
ชั้วอกโทศก กับข้าราชการอีกกล่วงหน้าไปด้วย หน้า ๒๑

ฉบับที่ ๔ ลงวันพุธเดือนสิบสองแรมสามค่ำ ปีระกาตรีศก จุลศักราช
๑๒๒๓ (วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๕) ว่าด้วย - กรมหมื่น
วิศณุนารถ พระองค์เจ้าคัคคณาภคยกุล (กรมหลวงพิชิต
ปรีชากร) กับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์กลับมา
ถึงกรุงเทพฯ จากสิงคโปร์ - พระยามนตรีสุริยวงศ์เจ้าคุณ
หญิงเข้า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ ก็กลับจากสักเลข
ด้วย - สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กราบทูลว่าไต่แวะขึ้นไปเมือง
นครศรีธรรมราช เยี่ยมเจ้าจอมมารดานุ้ย เจ้าพระยานคร
เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอิน และส่งเจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่

กษัตริย์เล็กแล้วกลับ-แต่กรรมหมื่นวิเศษนารถกับกรรมหลวง
 พิชิตไม่โตเสด็จขึ้นเมืองนคร เพราะก่อนจะลงไปกลับทัน-
 พระยาเสนาาสูต พระภักดีสูตกับบุตรหลาน พระยา
 บริรักษ์ภูธรรมาถิงกรุงเทพ ฯ เติรบกลงเรือที่ท่าทอง-
 ไปรดเกล้า ฯ ให้ยกเมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองโท เต็มส่วย
 ขอพระยาเสนาาสูตให้ถือศักดินาหมื่นหนึ่ง- ให้นายเอี่ยม
 บุตรพระยาเสนาาสูตเป็นพระวิเศษภักดี ปลัดเมืองตะกั่วป่า-
 ให้นายสิงห์บุตรพระยาเสนาาสูต เป็นพระเรืองฤทธิ์รักษา
 ราษฎรผู้ช่วย- ให้นายสงวนเป็นพระสุนทรภักดีผู้ช่วย- ตั้ง
 ให้พระภักดีสูต เป็นพระยาบริรักษ์ภูธร ผู้สำเร็จราชการ
 เมืองพังงา- ให้นายจันบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตถึง
 แก่กรรม- เป็นพระนิกรบริบาลผู้ช่วยเมืองพังงา- ให้นาย
 อ่อนบุตรพระยาบริสุทธิโลหกุมินทรภักดี เป็นพระบริสุทธิ
 โลหกุมินทร์ ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่า ให้นายทอง
 น้อยนายอ่อนเป็นหลวงพิทักษ์ทวิภูเก็จ ผู้ช่วยเมืองภูเก็จ-
 ให้ยกเมืองภูเก็จมาขึ้นกรุง-เมืองเขมรเกิดรบพุ่งยุ่งกัน
 ในระวางบุตรองค์พระหริภักษที่ถึงแก่พิราลัย- ไปรดเกล้า ฯ
 ให้เจ้าพระยามุขมนตรี พระยาสีหราชฤทธิไกรยกไปทางบก
 พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระเสนายกไปทางเรือ-
 กรรมหลวงมหิศวรินทรสิ้นพระชนม์- เจ้าพระยาธรรมมาธิกรณ์
 (เสื่อ) ถึงอนิจกรรม- พระองค์เจ้ามณฑลสิ้นพระชนม์-

(๕)

พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์-
พระยาปราชญ์เป็นพระยามหาอำมาตย์ พระองค์เจ้ามงคล
เลิศสิ้นพระชนม์-พระอาการสมเด็จพระเทพศิรินทราบรรชวร
จวนสวรรคต-เจ้านายข้าราชการในกรุงและหัวเมืองบำเพ็ญ
กุศลและถวายผ้ากับสิ่งของเงินปลีกทั้งที่ในหลวงและที่
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ- จำนวนวันพระชนมายุในสมเด็จพระ
ราชมาตามหัยกา, ในพระองค์เจ้ามงคล, กับในสมเด็จพระ
เทพศิรินทรา- เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ประสูติสิ้นพระชนม์- พระ
องค์เจ้านิลวดีสิ้นพระชนม์- เจ้าจอมมารดาแพถึงอสัญญ
กรรม-พระอาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า-
กรมหลวงวงศาธิราชสนิทประชวรพระโรคคล้ายกับเจ้าพระ
ยานครคีรีธรรมราช-พระองค์เจ้าดวงจันทร์ประชวรหายแล้ว-
พระองค์เจ้าคาราทรงโคกเค้งเจ้าฟ้าอิศราพงศ์มาก-พระ
องค์เจ้าศรีสิทธิไชยกับพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญาเป็น
สุขอยู่ แต่เจ้าจอมมารดาขิวเป็นผื่นาเหลืองเสีย- หนวยตร
เจ้าพระยามหาศิริธรรมสมคบกับหม่อมเจ้าบรรจงเป็นหนี่น
มาก- ตั้งแต่ประสูติพระนางเจ้า ฯ พระราชเทวีแล้ว มีพระ
องค์เจ้านารีรัตนา พระองค์เจ้าไชยานุชิต (กรมหมื่นพงศา-
กิศรรมหิป) กับพระองค์เจ้าบรรจบเบญจมา ประสูติอีกสาม
พระองค์- มีพระราชโอรส ๒๔ พระราชธิดา ๒๑ รวม ๔๕

(๖)

คืออยู่หมกไม่ประชวร- การค้ำพทานผู้หญิงอื่น พระราชทาน
โกศกับเงินและสังเค็ด ๗ ตำรับ หน้า ๒๘

ฉบับที่ ๕ ลงวันเดือนแปด ปีกุน เชนจุศก จุลศักราช ๑๒๒๕ (สิงหาคม
๒๔๐๖) ว่าด้วย-ทรงพระราชวิตกถึงพระอาการที่พระองค์
เจ้าขัณฑมราชประชวร-เจ้าจอมมารคาน้อยออกไปอยู่นคร ๔๕ ข
อายุ ๘๘ แล้ว- จะเสด็จพระราชดำเนินไปแวะปากน้ำเมือง
นครศรีธรรมราช- จะโปรดเกล้าฯ ให้กรมขุนศิริวิชสังภาค
พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา กับเจ้าจอมมารดาขนิษฐา
เฝ้า- ถ้าจะเสด็จกลับก็จะรับกลับมา- พระองค์เจ้าคชภิน
พระชนม-กรมหมื่นเทวานุรักษ์สิ้นพระชนม หน้า ๔๓

ฉบับที่ ๖ ถึงพระยาวิจิตรสรไกร พระเสนหามนตรี (ไม่ได้ลงวัน
แต่เห็นจะเป็นวันเดียวกันกับฉบับที่ ๕ ซึ่งคงอยู่ในระหว่างวัน
พุธ เดือนแปด อัฐมาสอแรมหกค่ำ กับวันศุกร์เดือนเดียวกัน
แรม ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ ๕ กับ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๐๖)
ว่าด้วย-เรือบรมราชวรฤทธิ คือภายหลังเปลี่ยนเรียกว่า
อัครราชวรเดช จะเสด็จไปปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช-
แต่จะไม่เสด็จขึ้นเมือง-จะโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ๒พระองค์
กับเจ้าจอมมารดาขนิษฐาไปเฝ้าพระองค์เจ้าขัณฑมราช- ให้จัก
พาหนะมารยัสั่ง- และให้ค้อยประคองประคองรับเสด็จพระ
องค์เจ้าขัณฑมราชด้วย หน้า ๔๖

ฉบับที่ ๑

จดหมายถวายมายัง พระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาว้เจ้านาของ
กระหม่อมฉัน (๑) ให้ทราบพระเหตุที่ยว่า ท่านทรพยัภรรยาพระยาวิศิษ
สรไกร (๒) ใ้รับหนังสือและสิ่งของไปจากกระหม่อมฉันแล้ว ใ้ได้ออก
เรือแล่นไปแต่ฉวันจันทร์เดือนสี่แรมสิบสามค่ำ กระหม่อมฉันไว้ใจว่า
ถ้าลมคล่องต้องทางไปก็เห็นจะถึงเมืองนครคีรีธรรมราชก่อนวันสงกรานต์
สิ่งของกับหนังสือที่ฝากถวายไปนั้น เห็นขคนจะถึงแล้ว

ในเดือนห้าข้างขึ้นที่ในกรุงเทพฯ ฯ แขวงกรุงเทพฯ ฯ และหัวเมือง
ใกล้เคียงมีความไข้ช่วงใหญ่ลงวากเกิดขึ้น คนตายตั้งแต่ขึ้นค่ำหนึ่ง
สองค่ำ วันละสามสี่ห้าคนขึ้นไปทุกวัน เป็นความไข้ยี่สิบห้าสิบหกวัน
จึงค่อยสงบลง ในความไข้ครั้งนั้นคนตายแต่ไพร่มาก เมื่อเปรียบกับ
ความไข้ครั้งก่อน ๆ ก็เห็นว่าคนตายไม่มากนัก คิดนัยคนในกำแพง
กรุงเทพฯ ฯ ภายในวันกำลังความไข้ชุกนั้น วันละ ๓๔-๓๕ คน เพียงนั้น
แล้วก็ค่อยลดน้อยลงมา ในความไข้ครั้งนี้ พระราชวงศานวงศ์
และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มีตำแหน่งเฝ้าในพระบรมมหาราชวังน
จนพระราชอาคณะ ถานานุกรมขาเรียน ไม่มีใครเป็นอันตรายนคนหนึ่ง
ขึ้นไป

คำที่หมายเดชในวงไว้้นนี้ มีอธิบายอยู่ต่อท้ายพระราชหัตถเตขา

ทุกฉบับ

วาทิตกัญญา บุตรหญิงของหม่อมฉันคนหนึ่ง ซึ่งเป็นบุตร
 มารดาชื่อแก้วนั้น ช่วยลงคนหนึ่ง อาการมากหมอไม่รับ แต่รักษา
 อยู่หลายวันก็หาย หาดายไม่ เขียนบุตรพระยาเสนาธิบดี (๓) ช่วยลง
 คนหนึ่งก็รักษาหาย ความไข้ครั้งนี้ในวังนี้ใครเป็นลงเขาก็รีบไปเสียบ
 นอกวัง เพราะเป็นไพร่ ตั้งแต่เกิดความไข้มาจนสงบ นับคนที่ช่วยมาก
 ต้องเอาไปนอกวัง วันละคนหนึ่งสองคนขึ้นไป จนเมื่อกำลังชุกวันละ
 ๑๖-๑๗ คนนั้น นับได้ ๗๓ คน สืบได้ว่าไปตายเสีย ๔๓ คน หาย ๓๐
 คน มีคนที่ตายในวังนี้คนหนึ่งแต่หม่อมเจ้าปลาตะเพียน บุตรพระองค์
 เจ้าสุท (๔) บุตรมีขมุขาคคนเดียว ก็เป็นคนไม่ได้อยู่ในตำแหน่งเฝ้า
 เป็นแต่คนเข้ามาอยู่กับพระองค์ในวัง

ในพระบรมราชวังนั้น ไพร่ ๆ ก็ตายมากเหมือนกัน ผู้เจ้าบุญ
 บุญหรือหมอเวทมนต์ก็ห้ามไม่อยู่คอก ได้ยินว่าผู้คนที่เห็นเจ้าจอมลาว
 เจ้าจอมฉวนตายหลายคน แต่ไม่ทราบว่าใครบ้าง ทราบว่าพระองค์
 เจ้าชายอายุสี่ขวบ ซึ่งเกิดกับอเชี้ยว เป็นทาสของนางงานใช้และอิม
 ห้องเครื่องแต่ก่อนแล้ว ตามคงโหล่นมารดาหนีนายเงินขึ้นไปอยู่ใน
 พระบรมราชวัง จึงมีเจ้านั้น เสด็จก็ทราบพระเหตุภัยแล้ว แต่ได้ยินว่า
 ไม่ได้ตายด้วยลงราก ว่าเป็นศาลใจรอดอก แต่เจ้านายและพวกชาวนคร
 ศิริธรรมราชที่เป็นพี่น้องของเสด็จ และเจ้านายอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชวัง
 บวรก็คั่งอยู่หมด ตั้งแต่เดือนห้าข้างแรมแก่ ๆ มาจนบัดนี้ ความไข้สงบ
 ก็แล้ว

และการพระเมรุพระศพกรมสมเด็จพระเทศาศิคร (๕) นั้น
 กระทบหม่อมฉันก็ได้ให้ทำมาแต่เดือนยี่เดือนสามเดือนสี่รีบเร่งทำให้ทันแล้ว
 กว่าจะจวนฤกษ์ ครั้นเดือนห้ากลางเดือนความไข้ก็สงบลงบ้างแล้ว
 จึงได้กำหนดคำสั่งการ ครั้นเดือนศุกร์แรมค่ำหนึ่งเดือนห้าบวดยังเป็น
 เอกศก จึงได้ให้เชิญพระโกศพระศพกรมสมเด็จพระเทศาศิคร มาชน
 มหาพิไชยราชรถ ตั้งกระบวนแห่เข้าพระเมรุทองสนามหลวง มีการ
 มหรสพต่าง ๆ ส่วนสิ้นคน ตามอย่างการพระศพกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี
 (๖) ครั้งก่อน

และละคอนชาตรีของเสด็จนั้น กระทบหม่อมฉันได้สั่งให้ตั้งโรงให้
 เล่นในการพระศพนั่นด้วย มีคนมากมาก เพราะเป็นของนอกแปลก
 เข้ามา กระทบหม่อมฉันได้ให้เงินโรงวันละสามตำลึงทั้งสิ้น

ฉวันจันทร์แรมค่ำเดือนห้า ได้พร้อมกันถวายพระเพลิง รุ่งขึ้น
 ฉวันอังคาร แรมห้าค่ำเดือนห้า ได้เชิญพระอัฐิแห่กลับไปวังของท่าน
 และในการพระศพนั่น กระทบหม่อมฉันได้ทำบุญให้ท่านเป็นอันมาก ได้มี
 พระธรรมเทศนาและถวายไตรสังเค็ด ไตรจีวรผ้าขาวพับและสิ่งของ
 ข้างสังแก่พระราชอาชณเฑาะณานุกรมเปรียญ และพระสงฆ์อันคืบที่มา
 สักยปกรณ์การเป็นเสร็จแล้ว

อนึ่งในการศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม (๗) นั้น กระทบหม่อมฉันได้
 ให้เงินสำหรับโรงครัวไปแก่หม่อมมน้อยใหญ่ (๘) หม่อมมน้อยเล็ก (๘)
 สามซึ่งแล้ว แล้วได้แจกเงินเพื่อเงินสละเป็นอันมาก แก่พระเสนาหา
 มนตรี (๑๐) นายสนิท (๑๑) นายพิจิตรสรรพการ (๑๒) นายทรงไถ

รัช (๓๓) นายม่วง พระอภัยนภราชการ (๓๔) และญาติพี่น้อง
 ที่อยู่พระราชวัง คือชายศรีสีทริองไชย (๓๕) หลวงอรไทยเทพกัญญา
 (๓๖) และบัว (๓๗) หนู (๓๘) จีบ (๓๙) กลิ่น (๔๐) เขียม (๔๑)
 เป้า (๔๒) เขียน (๔๓) ทักษิณ (๔๔) กุหลาบ (๔๕) อัมพัน (๔๖)
 และพุ่ม (๔๗) พนักงานและนี้ (๔๘) เฝ้าหอรพระทุกคน คนละร้อย
 เองบ้าง สองร้อยเองบ้าง ที่เป็นบุตรและหลานสนิทก็ให้เงินสลึงคน
 ละร้อย เงินเพื่อช่วยร้อย ก็ยไ้ใครคนละไ้ใครบ้างสองไ้ใครบ้าง ทั้งหม่อม
 น้อยใหญ่หม่อมน้อยเล็กด้วยกันทุกคน รวมเป็นเงินสิบซึ่งเศษ ให้คิด
 อานการพร้อมกันแล้ว ครั้นฉวันอังคารขึ้นห้าค่ำเดือนหกขวอกโทศก
 ไ้ให้ซักศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม ไปเข้าเมรุวัดสุวรรณาราม มีการ
 เล่นต่าง ๆ สมควรตั้งยศเสนาบดี ครั้นฉวันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำเดือนหก
 กระทบหม่อมฉันได้ ไปจุดเพลิง ชายศรีสีทริองไชย ก็ไ้ไ้่นุงขาวไปเฝ้าช่วย
 และในการศพนั้น วังหน้า (๔๙) ท่านก็ไ้เตรียมว่าจะเสด็จ และไ้ไ้
 ไ้ไ้เสด็จตามอย่างเคยในพระราชดำริจัก ๆ ของท่านนั้นและ และญาติ
 พี่น้องของเจ้าพระยามหาศิริธรรม ที่ทำราชการอยู่ในพระบรมราชวังนั้น
 ไ้ไ้ยินว่าท่านก็ไ้ไ้พระราชทานเงินและสิ่งของช่วยทำบุญให้ท่านในการ
 ศพเลยแต่สักคนหนึ่ง กระทบหม่อมฉันจะแจกเขาเล่าก็เกรงจะเกินวิสัย
 ไป ไ้ไ้ให้ผ้าไตรหนึ่งไตรกับผ้าขาวห้าพับ แก่พระองค์เจ้าอรุณ (๓๐)
 พระองค์แก้ว พระองค์เจ้าในพระบรมราชวังแผ่นดินที่ ๓ ในการศพนี้
 เห็นนุงขาวลายทั้งข้างหน้าข้างใน นี้เป็นญาติสนิทกับเจ้าพระยามหา
 ศิริธรรมนั้น ก็ชอบก้งามอยู่แล้ว แต่ในพวกกระทบหม่อมฉัน กระทบหม่อมฉัน

ไต่เตื่อนกรมหมื่นนมเหศวร (๓๑) กรมหมื่นวิศุณนารถ (๓๒) และชาย
จิตรภรณ์ (๓๓) ให้นั่งชวาค้อย เขาไม่ยอมเขาเถียงว่าเป็นญาติ
ห่าง ๆ ทอก จึงไต่ให้นั่งชวาค้อยไปแต่ชายศรีสิทธิธิงไชยคนเดียว เป็นคน
เถียงว่าห่างไม่ได้ แต่หนุค้อย (๓๔) หนุยก (๓๕) สองคนในพระบวร
ราชวังนั้นนั่งลายพนขาวห่มชวาค้อยไป เกี้ยวอย่างไรกระหม่อมฉันแปลไม่
ออก ครั้นจะถามก็จะเป็นผู้ไป

นายหนุค้อย (๓๖) นั้นเป็นคนสุขยาณ กระหม่อมฉันให้จำไว้
จึงมิได้ ให้เงินทำบุญให้ทาน เหมือนคนที่จำไว้ในวังคนหนึ่งแต่ก่อนนั้น
ในงานศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม กระหม่อมฉันได้บังสกุลผ้าไตร
สิบห้าไตร และมีของทานตามธรรมเนียม การกุศลในศพนี้ และ
พระศพกรมสมเด็จพระเทศาภิกร ขอลงถวายส่วนกุศลให้เสด็จทรง
อนุโมทนาด้วย

อนึ่งศพหม่อมเจ้าพุ่ม (๓๗) นั้น วังหน้าท่านรัชสิ่งให้ชักไปเมรุ
วัดสุวรรณาราม พร้อมกับศพลูกชายคนนั้นของท่านแล้ว แล้วประทาน
เพลิงในวันพฤหัสบดีห้าค่ำเดือนเจ็ด ท่านก็ไม่ได้เสด็จ กระหม่อมฉัน
ได้ให้ชงไปบังสกุล พระองค์เจ้าชายนั้นห้าไตร หม่อมเจ้าพุ่มสองไตร
กับได้ให้เงินหม่อมเจ้าอ่ำ (๓๘) ร้อยเพอง บุตรีหญิงหม่อมเจ้าพุ่มที่มา
อยู่วังนี้ ได้ให้ผ้าขาวสามพับเงินร้อยเพอง ขอลงถวายพระกุศลมาด้วย

บคนทกรงเทพ ฯ ไต่ข้างปลายเผือกมาข้างหนึ่ง เมื่อวัน
พฤหัสบดีสิบห้าค่ำเดือนอ้ายขมะแมเอกศก มีใบยอกของเจ้าพระยา
นครราชสีมา (๓๙) พระรัตนวงศา ผู้สำเร็จราชการเมืองสุวรรณภูมิ

มาที่กรุงเทพ ฯ มีความว่า พวกหมอกวนชาวเมืองสุวรรณภูมิ ไป
 เทียวแทรกโพนที่ตำบลชะเมาชะบาแขวงระแหงแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก
 ครั้นณวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกขมมะแมเอกศก คล้องไคข้างปลายสำคัญ
 ช้าง ๓ จักขขาว เล็บขาว ขนเหลืองแก่ สิวหนึ่งทั้งตัวขาวเงิแคง
 เหมือนกล้วยตากแห้ง ส่งสามศอกสองนิ้ว กระทบมฉนไคสั่งให้
 กรมช่างขึ้นไปคแล้ว รัชลงมาถึงกรุงเก่าเมื่อณวันพฤหัสบดีขึ้นเจ็ดค่ำ
 เดือนหก แล้วกระทบมฉนขึ้นไปก็เห็นงามนักหนา เป็นช้างเผือก
 โทแท้เหมือนกษัตริย์วิสุตวรรตกิริณี แล้วไคไคถามวันเมื่อคล้องช้าง
 ไคเมื่อไค ก็ไคความว่าไคณวันศุกร์ขึ้นห้าค่ำเดือนหกขมมะแมเอกศก
 ครั้นก็ไคไคไคความว่า วันเมื่อคล้องช้างไคนั้นพร้อมกันกับวันเมื่อยก
 พระมหาเศวตฉัตรเฉลิมพระราชมนเทียรใหม่ณทิศตะวันออก ในวันศุกร์
 ขึ้นห้าค่ำเดือนหกขมมะแมเอกศกนั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นเห็นว่าช้างเผือก
 โทช้างนั้นเป็นลาภอันประเสริฐของหม่อมฉนอยู่

กำหนดช้างนั้นจะไครัชลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำ
 เดือนเจ็ดขมวอกโทศก จะมีการสมโภชที่ท้องสนามไชย จะมีการงาน
 คักรัชพระวิสุตวรรตกิริณีในครั้งหลัง ตามอย่างตามธรรมเนียมช้างเผือก
 แด่ก่อน จะไคชานานามให้ชานามว่าพระศรีเศวตวิมลวรรณฉัตรคันต์
 ศเสนทรชาติ ๑ ล ๑ หักคันทรรักนรุงฟ้า

เมื่อวันอังคารขึ้นสิบสองค่ำเดือนสาม วังหน้าท่านเสด็จขึ้นไปบ้าน
 สี่ทา ไคย็นเป็นกำหนดคนคเดือนขลุ่ยข้างลาว แต่ครั้งนี้เสด็จไปอยู่ไคไม่
 ช่างรัชให้ลงมาเรียกเรือไฟขึ้นไปรัชเสด็จลงลานที่เคี้ยว ไคย็นว่าไปพบ

ความไข้ลงรากเข้า คนไพร่ ๆ ที่ตามเสด็จไปตายลงหลายคน แต่
 เมื่อกำลังความไข้ชั่มอยู่ที่ล่านั้น ได้ยินท่านครัสว่าได้ให้ไปสียแล้ว
 ความไข้แขวงสระบุรีมีแต่ได้ปากเพรียวลงมา ที่บ้านสีทาสาขายดีไม่มี
 ไข้เลย ท่านจึงเสด็จไป เที่ยวนคงแต่ท่านเสด็จกลับมาแล้วครั้น
 ไม่ได้ออกช้อบ้านสีทาเลย การที่กำหนดว่าจะเสด็จไปประพาศฝั่งทะเล
 ตะวันตกนั้น ท่านก็บ่นโอเอ้ไปว่าหมอลือเขาว่าท่านเคราะห์ร้ายอยู่ บน
 ก็มีความไข้ ไปกลัวจะไปพบความไข้เข้ากลางทะเลจะหนียาก แต่เรือ
 ก็เห็นยังเตรียมอยู่

กระหม่อมฉันได้บุตรชายอีกคนหนึ่ง เป็นบุตรคลอดเมื่อวัน
 พฤหัสบดีแรมเจ็ดค่ำเดือนห้าวอกยงเป็นเอกศก กระหม่อมฉันให้ช้อ
 มนุษยนาคนามพ (๔๐) กระหม่อมฉันกับทั้งญาติพี่น้องบุตรภรรยาอยู่ก็
 เป็นสุขสบายอยู่หมด แต่แม่รำเพย (๔๑) ตั้งแต่คลอดบุตรชายภาณ
 รั้งสีสว่างวงษ์ (๔๒) มาแล้ว บัวยให้ไอและชู้บผอมมากไป กลัวจะ
 ตั้งวรรณโรคภายใน ศรีสีทริรงไชย และอรไทยเทพกัญญาที่อยู่คืออยู่
 คนหลังนั้นอันชาวโตมาก แข็งแรงมาก หุ่นเมขลา (๔๓) ก็อยู่ก็เป็น
 สุขอยู่ ได้รับประทานของฝากของเสด็จก็ค้ำใจ สั่งให้กรวยถวายบังคมมา
 ครั้นกระหม่อมฉันจักได้น้ำตาลกรวดหาย ๑ น้ำตาลทราย ๒ หาย
 ฝากมาถวาย กับน้ำตาลทรายอีก ๒ หายให้ข้าน้อย อีก ๒ หายให้ท่าน
 ผู้หญิงอินทวัย ถ้าเสด็จจะต้องประสงค์อะไรจงบอกเข้ามาอย่าเกรงใจ จะ
 หาฝากไปถวาย กระหม่อมฉันได้ให้ไปถามพระองค์เจ้าดวงจันทร์ (๔๔)

และพระองค์^๕คือนว่าจะฝากหนังสือหรือสิ่ง^๕ของอะไรไปถวายเสด็จข้าง^๕ จะ
รับฝากไป ก็พากัน^๕นั่งเสียมก^๕ ไม่ว่าจะ^๕อะไร

นายม่วง^๕พระอภัยนภศากร^๕นั้นยังหา^๕ได้^๕บวช^๕ไม่^๕ กระทบ^๕มฉิน^๕
ชวน^๕ให้^๕บวช^๕ ก็^๕รับ^๕ว่าจะ^๕บวช^๕ใน^๕เช้า^๕พร^๕รษา^๕นี้

กระทบ^๕มฉิน^๕เห็น^๕อาการ^๕เจ้า^๕พระ^๕ยาน^๕คร^๕ (๔๕) เป็น^๕อัน^๕น่า^๕กล^๕ว^๕น^๕ัก^๕
ไว้^๕ใจ^๕ไม่^๕ได้^๕ จึง^๕รับ^๕เร่ง^๕ให้^๕พระ^๕เสนา^๕หาม^๕น^๕คร^๕กลับ^๕ออก^๕มา^๕ ได้^๕สั่ง^๕ให้^๕คิด^๕ทำ^๕นา
เกลือ^๕ และ^๕ทำ^๕โรง^๕หีบ^๕ที่^๕เมือง^๕นคร^๕ศรี^๕ธรรม^๕ราช^๕ด้วย^๕ ความ^๕แจ^๕ง^๕อยู่^๕กับ^๕พระ^๕
เสนา^๕หาม^๕น^๕คร^๕แล้ว^๕ ละ^๕คอน^๕ชา^๕ตรี^๕ของ^๕เส^๕ก^๕์^๕จ^๕น^๕ั้น^๕ กระทบ^๕มฉิน^๕ก็^๕ได้^๕สั่ง^๕
ให้^๕กลับ^๕ค^๕ิน^๕ออก^๕ไป^๕อยู่^๕ตาม^๕ชาติ^๕ตาม^๕ภูมิ^๕ของ^๕มัน^๕

การ^๕ศ^๕พ^๕พระ^๕ยา^๕ย^๕วิ^๕ร^๕ก^๕ษ^๕ภ^๕ร^๕ (๔๖) นั้น^๕ พระ^๕ยา^๕เสนา^๕น^๕ุ^๕ชิต^๕ (๔๗)
ให้^๕กรม^๕การ^๕เข้า^๕มา^๕แจ^๕ง^๕ความ^๕ว่า^๕ ตระ^๕เตร^๕ียม^๕พร^๕้อม^๕แล้ว^๕ คอย^๕คิ^๕ลา^๕หน้า^๕
เพลิง^๕ใน^๕หล^๕วง^๕อยู่^๕ กระทบ^๕มฉิน^๕ได้^๕จัด^๕สิ่ง^๕ของ^๕ผ้า^๕ไตร^๕ ๕ ไตร^๕ ผ้า^๕ขาว^๕
๒๐ พับ^๕ ร่ม^๕รอง^๕เท้า^๕อย่าง^๕ละ^๕สาม^๕สิบ^๕เงิน^๕ ^๕เพ^๕ง^๕สิบ^๕ตำ^๕ล^๕ง^๕ เงิน^๕ส^๕ล^๕ง^๕สิบ^๕ตำ^๕ล^๕ง^๕
มอบ^๕ให้^๕กรม^๕การ^๕ที่^๕เข้า^๕มา^๕รับ^๕ออก^๕ไป^๕แล้ว^๕ ^๕อน^๕ึ่ง^๕ได้^๕จัด^๕เงิน^๕กับ^๕ผ้า^๕ไตร^๕ และ^๕
ให้^๕เงิน^๕แก่^๕เข้า^๕ย^๕ศ^๕ร^๕พระ^๕ยา^๕ย^๕วิ^๕ร^๕ก^๕ษ^๕ภ^๕ร^๕ ^๕เงิน^๕เพ^๕ง^๕ร^๕อย^๕เพ^๕ง^๕ ^๕เงิน^๕ส^๕ล^๕ง^๕ร^๕อย^๕
ส^๕ล^๕ง^๕ ^๕ผ้า^๕ไตร^๕สอง^๕ไตร^๕ ^๕จับ^๕ภ^๕ร^๕ยา^๕นาย^๕ทรง^๕ใจ^๕วิ^๕ร^๕ก^๕ษ^๕ให้^๕เงิน^๕เพ^๕ง^๕ร^๕อย^๕เพ^๕ง^๕
ย^๕ศ^๕ร^๕พระ^๕ยา^๕เสนา^๕น^๕ุ^๕ชิต^๕สอง^๕คน^๕อยู่^๕ใน^๕วัง^๕ให้^๕ผ้า^๕คน^๕ละ^๕ไตร^๕ ^๕เงิน^๕เพ^๕ง^๕คน^๕
ละ^๕ร^๕อย^๕เพ^๕ง^๕ ^๕ญา^๕ติ^๕น^๕อก^๕นั้น^๕ก็^๕ได้^๕แจ^๕ก^๕ผ้า^๕อย่าง^๕เงิน^๕ข้าง^๕ ^๕ให้^๕ฝาก^๕ออก^๕ไป^๕
ทำ^๕บุญ^๕ใน^๕การ^๕ศ^๕พ^๕ด้วย^๕แล้ว^๕ ^๕ขอ^๕ถวาย^๕พระ^๕กุ^๕ศ^๕ล^๕มา

ที่^๕ผู้^๕สำ^๕เร^๕ี^๕ราช^๕การ^๕เมือง^๕พ^๕ัง^๕งาน^๕นั้น^๕ ^๕จะ^๕ให้^๕พระ^๕ยา^๕เสนา^๕น^๕ุ^๕ชิต^๕เป็น^๕ นาย^๕ข้า^๕
(๔๘) ^๕ซึ่ง^๕เป็น^๕พระ^๕ภ^๕ก^๕ค^๕ิน^๕ุ^๕ชิต^๕ผู้^๕ช่วย^๕นั้น^๕ ^๕จะ^๕ให้^๕ไป^๕เป็น^๕พระ^๕ยา^๕ตะ^๕ก^๕ว^๕้า

แทนพระยาเสนาฯ นายสิงห์ (๕๘) บุตรพระยาเสนาฯ จะให้
 เป็นที่พระภักดีผู้ช่วยราชการเมืองพังงา พระเสนาฯ ครีก็จะใคร่
 เลื่อนให้เป็นพระยาผู้ช่วย แต่ยังมีความชอบสมควรไม่ เมื่อ
 ครึ่งกระหม่อมฉันออกไป ได้ให้เงินไว้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมทำหอพระ
 พุทธสิทธิ์ในย่านนั้น ครั้นเข้ามาครั้งนั้นถามก็แจ้งความว่ายังหาแล้วไม่
 จึงต้องรออยู่

จากหมายถวายมาฉนวนจันทร์แรมหนึ่งคำเดือนเจ็ดขั้วออกโทศก

สอบนามที่ปรากฏในพระราชหัตถเลข
ในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

๑ พระองค์เจ้าหญิงขัติยราช ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อราวขกน พ.ศ. ๒๔๐๖

๒ พระยาศรีสุนทรโวหาร (ภักดี) บุตรเจ้าพระยาบวรนายกคนเมือง
เป็นปลัดไต่รักษาราชการเมืองนครฯ อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเวลาเจ้าพระยา
บวรนายกกลางบวชเป็นอัมพาต

๓ เขียน ลูกพระยาเสนาสุจิต (นุช) ทำราชการฝ่ายใน
& หม่อมเจ้าปลาตะเพียน ในพระองค์เจ้าสุท ในกรมพระราชวัง
บวรมหาสุรสิงหนาท

๔ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรง
พระนามพระองค์เจ้ามิ่ง ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขขลุ พ.ศ. ๒๓๓๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒

๖ กรมสมเด็จพระปรมานุชิต พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๑
ทรงพระนามพระองค์เจ้าวาสกรี ประสูติเมื่อขจอ พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรง
ผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขขลุ
พ.ศ. ๒๓๙๖

๗ เจ้าพระยามหาศัริธรรม (น้อยใหญ่) เป็นบุตรใหญ่ของเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา เดิมเป็นพระยาพิทลุง แล้วเข้ามาเป็นพระยาอุทัยธรรมในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยามหาศัริธรรม ผู้รักษากรุงเทพฯ (เดิมกล่าวกันว่าชื่อน้อยเมือง มาปรากฏในพระราชหัตถเลขาเรื่องนั้นว่าเจ้าพระยานครผู้บิดาชื่อน้อยคนเมือง จึงเห็นว่าคงชื่อน้อยใหญ่ เพราะน้องรองลงมาชื่อน้อยกลาง)

๘ หม่อมນ้อยใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ในรัชกาลที่ ๓

๙ หม่อมນ้อยเล็ก ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๓

๑๐ พระเสนาหามนตรี (พร้อม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยกลาง ได้เป็นพระยานครต่อบิดา ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

๑๑ นายสนธิหุ้มแพร (พร้อม) บุตรพระยาเสนาหามนตรี (น้อยเอี้ยก) เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง กับท่านผู้หญิงอิน

๑๒ นายพิจิตรสรรพการ (ว่าซอหนูใหญ่) เป็นบุตรคนใหญ่ ของเจ้าพระยามหาศัริธรรม

๑๓ นายทรงใจรักษ์ (หนูกกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศัริธรรม มารดาเป็นธิดาสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระยาบำเรอบริรักษ์ แล้วเป็นพระยาอภัยพิพิตร

๑๔ นายม่วง พระอภัยนภราชการ เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อย
คนเมือง เดิมว่าราชการเมืองตรัง

๑๕ ชายศรีสิทธิธงไชย พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว (คือ
กรมขุนศิริวิชัยสังกาศ) ประสูติเมื่อขอมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้นพระชนม์
ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อขอม พ.ศ. ๒๔๕๓

๑๖ หลิงอรไทยเทพกัญญา พระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว
ประสูติเมื่อขอมะเมย พ.ศ. ๒๔๐๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๙

๑๗ บัว เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๔ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อย
คนเมือง

๑๘ หนู เรียกกันว่าเจ้าจอมหนูชี่ เป็นธิดาเจ้าพระยามหาศิริธรรม
มารดาเป็นธิดาสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่

๑๙ ไข เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยกลาง ถึงรัชกาลที่ ๕
ได้เป็นท้าว

๒๐ กลิน ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ถึงรัชกาลที่ ๕
ได้เป็นท้าวศรีจุฬา

๒๑ เอี่ยม ธิดาพระยาเสนาหามนตรี (น้อยเอี้ยก) ๗ เป็นบุตรเจ้า
พระยานครน้อยคนเมือง

๒๒ เป้า ธิดาพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา

๒๓ เขียน } ธิดาพระยาเสนานุชิต (นุช) ผู้ว่าราชการเมือง

๒๔ ทับทิม } ตะกั่วป่า บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๒๕ กุหลาบ } ธิทานายม่วง พระอุไทยนอกราชการ บุตร

๒๖ อำพัน } เจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๒๗ พุ่ม เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๒๘ นี้ เฝ้าหอพระ ยังมีผู้รักตัว ว่านี้เฝ้าหอพระนั้นเป็นคนดังอายุ
แล้ว และชั้นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเคารพว่าเป็นผู้ใหญ่ จึง
สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นธิดาเจ้าพระยานครพิณ

๒๙ วังหน้า ทรงหมายความว่าพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๐ พระองค์เจ้าหญิงอรุณ ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาดคี-
พลเสฟ เจ้าจอมมารดาชอนน้อย เป็นน้องท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยา
นครน้อยคนเมือง

๓๑ กรมหมื่นมเหศวร } พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดา

๓๒ กรมหมื่นวิศุณนารถ } น้อย ๆ เป็นธิดาพระอินทรอภัย บุตร

ขุนหลวงพระยาตาก มารดาพระอินทรอภัยเป็นธิดาเจ้านครศรีธรรมราช
พี่สาวของมารดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

๓๓ ชายจิตรภรณ์ พระองค์เจ้า (ทรงตั้ง) ในกรมหมื่น
มเหศวรคีวีวิลาศ

๓๔ หนุ่ย พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๕ หนุ่ย พระองค์เจ้าหญิงสุภาสวรงค์ พระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓๖ นายหนุ่ย เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศรีวิกรม

๓๗ หม่อมเจ้าพุ่ม ในกรมหมื่นเสนาทิเทพ ลูกเอกกรมพระราชวัง
ขวรมหาสุรสิงหนาท

๓๘ หม่อมเจ้าอ่ำ เข้าใจว่าในกรมเดียวกับหม่อมเจ้าพุ่ม

๓๙ เจ้าพระยานครราชสีมา (แก้ว สิงหนเสนี) ต่อมาเป็นเจ้าพระยา
ยมราช

๔๐ มนุษยนาคมานพ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส

๔๑ แม่รำเพย คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

๔๒ ภาณุรังษีสว่างวงศ์ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุ
วงศ์วรเดช

๔๓ หุ่นเมขลา คือ เจ้าจอมมารดาเฟื่องของพระองค์เจ้านางคราญ
อุคคคีในรัชชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าขัติยภรรยาได้ทรงทะนุบำรุงและประทาน
มรดกเมื่อสิ้นพระชนม์

๔๔ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ ลูกเธอในกรมพระราชวังขวร
มหาสุรสิงหนาท ประสูติในรัชชกาลที่ ๑ เมื่อขเถาะ พ. ศ. ๒๓๒๖
สิ้นพระชนม์ในรัชชกาลที่ ๕

๔๕ เจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อย
คนเมืองกับท่านผู้หญิงอิน

๔๖ พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
เดิมเป็นพระยาไทรบุรี แล้วเป็นพระยาพังงา

๔๗ พระยาเสนาวิชิต (นช) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง เติม
เป็นปลัดเมืองไทรบุรี แล้วเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๔๘ พระภักดีนุชิต (ขำ) บุตรพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ต่อ
มาเป็นพระยาบริรักษ์ภูธรผู้ว่าราชการเมืองพังงา

๔๙ นายสิงห์ บุตรพระยาเสนาวิชิต (นช) ต่อมาเป็นพระ
เรืองฤทธิรักษาราชภูธร ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

ฉบับที่ ๒

บวอก พ.ศ. ๒๔๐๓

จดหมายมายัง พระองค์เจ้าขมราช เจ้าอาว เจ้าน้ำ ให้ทราบ
ด้วยนาย..... ถอนหนังสือรับสั่งของเสด็จกับหนังสือ โตะเพง และ
พระพุทธรูปที่เรียกว่าพระพุทธรูปสี่หิ้งกับสิ่งของต่าง ๆ และเงินตรา ๑๔ ซึ่ง
เข้ามานั้น ได้ส่งกระหม่อมฉันแล้วแต่เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระศรีสุธรรม
มุนีได้เอาพระพุทธรูปและพระนารายณ์มาส่งแล้วในเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
แต่เงิน ๑๔ ซึ่งยังส่งสัยอยู่ยังไม่เข้าใจ ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขเป็น
ส่วนหลวง ก็เห็นว่าไม่ควรเอามาส่งแก่กระหม่อมฉัน ๆ ไม่ควรจะรับไว้
ด้วยส่วยรายนั้นเป็นเงินท้องพระคลัง ควรจะให้หัวเมืองบอกส่งมายัง
กรมพระกลาโหมตามเคย กรมพระกลาโหมจะได้นำมาส่งต่อพนักงาน
พระคลังมหาสมบัติ ถ้าจะส่งให้ผิดทางนี้ไปหัวเมือง และกรมพระ
กลาโหมเขาก็ตั้งค่างไว้ ถ้าว่าเงินรายนี้เกิดแต่ตัวเลขซึ่งเป็นส่วนของ
เสด็จ ๆ ทรงพระเมตตาประทานให้กระหม่อมฉัน ๆ ก็คิดพระเดช
พระคุณเป็นอันมากแล้ว แต่เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าตัวกระหม่อมฉันก็ไม่
ยากจนคั้นคั้นขัดสนดอก จะประทานกระหม่อมฉันหาต้องการไม่ ถ้า
เสด็จจะเอาไว้ทรงใช้สอยเองก็ดี เห็นว่าจะควรกว่าประทานกระหม่อมฉัน
เพราะฉะนั้นถ้า मैंเงินรายนั้นเป็นเงินส่วนแต่ตัวเลข เป็นส่วนของเสด็จ

มิใช่เป็นส่วนหลวงแล้ว กระทบหม่อมฉันยอมถวายคืน แต่เพราะสงสัยอยู่
 บัดนี้ก็รับประทานฝากคลังไว้ก่อน ก็ถ้ามันเป็นเงินแต่ตัวเลขส่วนหลวง
 ขอรับ ประทานให้มีหนังสือบอก เข้ามา ยัง กรมพระ กลาโหมตามเคย
 ความกระทบหม่อมฉันก็ได้บอกแก่คุณศรีสุริยวงศ์แล้ว ถ้าหนังสือบอกมา
 ถึงกระทบหม่อมฉันจะได้เอาเงินรายนั้นไปส่งต่อกรมพระกลาโหม เขาจะ
 ใ้ห้ทักขณูชี้ที่ตังค่างมาแต่ก่อน ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขของเสด็จแล้ว
 ตามแต่จะโปรด ถ้าจะให้ส่งคืนออกไปก็จะถวายคืนออกไป ถ้าจะโปรด
 ใ้ให้จ้ดซื้อสิ่งของใด ๆ ก็จ้ดซื้อถวายออกไป หรือจะโปรดใ้แจกใคร ๆ
 ขอรับประทานใ้จ้ดหมายรายชื่อและจำนวนเข้ามาใ้ทราบ จะแจกใ้
 ตามรับสั่ง แล้วจะเรียกเอาตัวรับแต่เขาส่งออกไปถวาย กรมการที่มา
 ใ้ให้เสด็จทรงใช้สอยนั้นเขาก็มีความชอบอยู่ ครั้นใ้ใ้ถวายเสด็จเข้มชาย
 รวตัวหนึ่ง เสื่ออตุลต ๒ ตัว เสื่อแพรต่างสี ๕ ตัว ผ้าปูม ๒ ผืน
 ผ้าไหม ๕ ผืน แพรขาวห่ม ๖ ผืน ตามแต่เสด็จจะประทานแก่เขา
 มีความชอบมากและน้อย ประกาศว่าของกระทบหม่อมฉันใ้ให้ออกมา

อนึ่ง โขลนสองคนที่กระทบหม่อมฉันใ้ให้อยู่ตามเสด็จนั้น ครอบขวย
 แต่เดือน ๙ แล้ว โปรดถามเขาถุ ถ้าเขาจะใคร่กลับมาก็จงบอกมา
 ใ้ทราบ จะได้จ้างคนอื่นออกไปอยู่ตามเสด็จ ขอรับประทานใ้ โขลนที่
 ไปอยู่ก่อนนั้นกลับเข้ามา แล้วจะคิดเงินเดือนที่เขาอยู่เกินขวยขันทันใ้
 เดือนละ ๔ บาทก็ใ้ ขุนประสาธน์ในยเนตร ขุนอินทอาญาใน นาย
 บุญแก้ว กระทบหม่อมฉันใ้ใ้ให้เสด็จผ้าคนละตัวรับแล้ว ขุนกระทบหม่อมฉัน
 มีบุตรชายอีก ๒ คน บุตรหญิง ๑ บุตรชาย ๒ คนนั้น คนหนึ่งชื่อ

เจริญรุ่งโรจน์ เป็นน้องมารดาเดียวกับชายทองกอง ชายทองแถมออก
เมื่อเดือน ๘ อีกคนหนึ่งชื่อสวัสดิประวัติ ออกเมื่อเดือน ๑๐ มารดา
ชื่อห่าน มีใช้เมขลา เสกไฟไม่ทรงรักคอกด้วยเป็นคนใหม่

หญิงคนหนึ่งชื่อสนั่นหากมาริตน์ เป็นน้องมารดาเดียวกับ
ชายอนุภากรรณและชายเทวัญอุทัยวงศ์ ออกเมื่อเดือน ๑๒

ชายศรีสวัสดิ์ก็อยู่ที่ เคยวันพดจากลำหาญแข็งแรงซนกว่าแต่ก่อน
หญิงอรไทยเทพกัญญาช่วยเป็นหคหลายวัน บัดนี้หายเป็นปกติแล้ว
แต่ขวันนเคยวันช่วยเป็นไข้ไป แต่อาการก็คลายแล้ว ฟันยัง

ชาวนครศรีธรรมราชของขวันทั้งเด็กผู้ใหญ่อยู่คืออยู่ทุกคน แม่เพยช่วย
อาการก็คงอยู่อย่างเดิม จะปรากฏชัดว่าคลายซนแต่ก็หาไม่ ยังไอ
เสียงแห้งอยู่เสมอ บัดนี้เจ้าอธิการวัดบางกระสอมาปรึกษาให้ยาอยู่ และ
รับจะรักษาให้หาย กระหม่อมฉันว่าตามจริงว่าโรคอย่างนี้ลกซงจะแก้
ไขให้คลายเป็นอันยาก

ข้าวง้างเผือกที่เมืองยโสธรนั้น พระกำแพงเจ้ากรมช่างได้ขึ้นไป
ตรวจจนถึงแล้วให้หนังสือบอกเข้ามา ช่างนั้นเป็นช่างเผือกอย่างเอก
เหมือนพระเศวตไอยรา พระเศวตกัญชูชร พระเศวตคชชลภษณ์
พระเทพกัญชูชร & ช่างนั้นเป็นแน่แล้ว แต่ขวันฝนชุกมากน้ำมากกว่า
ขหลังเกอยสองศอก จนขคนนาทกรุงเก่าก็ยังทรงอยู่ไม่ลค ครั้นให้รับ
เค็รมากก็เห็นว่าทางขยังจะเป็นน้ำเป็นโคลน เพราะฉะนั้นเห็นว่าขรับมาถง
กรุงได้ โภยสะควก ค่อยลายเดือนสามหรือคนเดือนสี่

ชายจิตรภรณ์บุตรคนใหญ่ของกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ใน
 พรรษา^๗มะแมเอกศกไปบวชเป็นภิกษุอยู่วัดบวรนิเวศ เสด็จทราบนอยู่แล้ว
 ครั้นปลายพรรษา^๗ก็ช่วย ตั้งเถาคาลเป็นกอนแข่งในท้อง ลาสิกขาออก
 มารักษาตัวคลายแล้วก็กลับช่วยมาจนถึงเดือน ๗ บวชโทศก^๗ ก็ช่วย
 หนักลง ให้ไอเป็นโลหิตให้ชুষมอาการชดมา ยัก^๗ถึงแก่กรรม
 เสียแล้วเมื่อวันศุกร์เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ศพยังเอาไว้จะปลงในเดือน^๗
 หรือเดือน ๓ ปลาย^๗บน นายจันทร์ข้าหลวงเดิมในกรมพระราชวัง
 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นหลวงราชา
 นร^๗ักษ์ เจ้ากรมรักษาพระองค์ ครั้นมาในแผ่นดิน^๗บงขบขันโตเลือนที่
 เป็นพระยาภักดีภุช^๗รณัน ช่วยเป็น^๗ผู้คอบทะเล^๗พไฟตกในถึงแก่กรรม
 เสียแล้ว พระยาภักดีภุช^๗รณัน^๗เป็นข้าหลวงเดิมใช้ ชิดสนิทในกรม
 พระราชวังองค์นั้นมาเหมือนพระยาเทพวร^๗ชุน กระทบ^๗มฉันเห็นว่าเสด็จ
 จะทรง^๗รู้จักเขาอยู่จึงถวายเป็น^๗ข่าวมาให้

เรื่องความที่^๗โต๊ะเพลงบอกมาก^๗กราบทูลเสด็จ^๗นั้นก็ได้อ่าน^๗ทราบดีความ
 แล้ว ซึ่ง^๗ตงกุสะหะ^๗ระ^๗ชน^๗มา^๗ที่^๗เมือง^๗นคร^๗ศรี^๗ธรรม^๗ราช^๗นั้น กระทบ^๗มฉัน
 ได้ถาม^๗คุณ^๗ศรี^๗สิริ^๗ยวง^๗ค์^๗แล้ว^๗ท่าน^๗ว่า^๗ท่าน^๗ไม่^๗ทรา^๗บ^๗เล^๗ย พระ^๗ยา^๗วิ^๗จิต^๗สร^๗ไกร
 และ^๗พระ^๗เส^๗น^๗หาม^๗น^๗ต^๗ริ^๗ก^๗ได้^๗กร^๗า^๗บ^๗เร^๗ียน^๗แก่^๗ท่าน แต่^๗ได้^๗ยิน^๗ว่า^๗ตง^๗กุ^๗สะ^๗หะ^๗ระ^๗
 เป็น^๗คน^๗ส^๗ย^๗ฉ^๗น^๗ง^๗อม เห็น^๗กร^๗ม^๗การ^๗เขา^๗จะ^๗กล^๗ัว^๗กร^๗ห^๗ม^๗ฉ^๗น^๗ไม่^๗ช^๗อ^๗บ^๗ใจ จึง
 ไม่^๗พา^๗เข้า^๗มา^๗ค^๗ว^๗ย กระทบ^๗มฉัน^๗เคย^๗ติ^๗เค^๗ียน^๗แขก^๗ที่^๗ส^๗ย^๗ฉ^๗น^๗ติ^๗ง^๗อม^๗ไม่^๗ช^๗อ^๗บ^๗
 ใจ^๗เ^๗น^๗อง^๗ๆ และ^๗เม^๗อง^๗ก^๗บ^๗ง^๗ป^๗า^๗สุ^๗ณ^๗ัน^๗ย^๗ัก^๗ไม่^๗ได้^๗แก่^๗ตง^๗กุ^๗ม^๗ี^๗ส^๗ห^๗ม^๗ก^๗ ตง^๗กุ^๗สะ^๗หะ
 หล^๗าน^๗ตง^๗กุ^๗ม^๗ี^๗ ซึ่ง^๗เป็น^๗พระ^๗ยา^๗ก^๗บ^๗ง^๗ป^๗า^๗สุ^๗ณ^๗ัน^๗แล้ว^๗ เม^๗อง^๗น^๗ั้น^๗กร^๗ห^๗ม^๗ฉ^๗น^๗

ได้มอบยกให้คืนแก่พระยาไตรเสียดแล้วก่อนแต่หนังสือของเสด็จมาถึง
การเป็นเสร็จแล้ว

รูปพระนารายณ์ซึ่งรับสั่งให้พระศิริธรรมมุนีคุมเข้ามาขึ้นเป็นของดี
เป็นของรามราช พระนารายณ์ปางนี้ในกรุงก็ยังมี มีแต่ตัวอย่าง
โบราณเขาเขียนไว้ในสมุดตำรา แต่เสียดายคนที่ไต่ขุดขึ้นรังแก อุตริ
ไปทุบ ไปหักคอ ไปหักแขนเสียด บัดนี้กระหม่อมฉันได้ให้ช่างต่อแขน
เข้าได้แล้ว ทำให้ทรงเทพศาสตร์เป็นตรีศูลคามยาวอย่างรูปตัวอย่างที่
โบราณเขียนไว้ แต่บัดนี้ยังคิดคัดลอกเข้าไม่จะให้สนิท การก็ยังไม่แล้ว
ยากอยู่เพราะไม่หล่อต่อในไฟตามที่เสด็จรับสั่งห้ามมานั้น

ทองเส้นกบใหม่ก็ไต่สั่งให้พระยาโชฎ๊กจิกซอสั่งมาถวายด้วยแล้ว
ตามแต่จะโปรด กระหม่อมฉันได้จดหมายฝากมาถึงท่านผู้หญิงอื่นขอ
ให้ท่านช่วยคิดอ่านกับเสด็จด้วยแล้ว

การที่เมืองจันทบูรช่วยวานักชอขายไม่เป็นปกติ จะสั่งของก็
ยากไต่ข้างไม่ไต่ข้าง บัดนี้ไต่ยินว่ากรุงปักกิ่งก็เสียดแล้วแก่อังกฤษ
และฝรั่งเศส เสียดเจ้ากรุงฟ้าเหียงที่เงินเมืองนี้เรียกว่าหิมฮองนั้น ก็
หนีไปเมืองตาทาร์เสียดแล้ว เมืองจันทบูรคนก็ตั้งตัวเป็นพวกเป็นเหล่า
อยู่ตามที่ต่าง ๆ ไม่มีเจ้านายอันเดียวกันดังแต่ก่อน

ระเบียบที่ ๓

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาวเจ้านาของ
 กระทบหม่อมฉันให้ทราบ เสด็จออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชกันนานแล้ว
 เสด็จฝากของเข้ามาประทานกระทบหม่อมฉันก็หลายครั้งแล้ว ได้รับ
 ประทานทั้งตัวกระทบหม่อมฉัน และบุตรภรรยาบางคนคือ ชายศรีวิสุทธิ
 ธิงไชย หญิงอรทัยเทพกัญญา และแม่เพย บัว หุ่นเมขลา นั้น ก็เป็น
 พระเดชพระคุณแก่กระทบหม่อมฉันมากอยู่แล้ว กระทบหม่อมฉันกับบุตร
 ภรรยาพวกนั้นก็ยังมีกำลังทำมาหาได้พอเลี้ยงกันไป ถึงจะไม่ได้รับ
 ประทานของฝากแต่เสด็จ ก็ไม่เสียใจลืมพระเดชพระคุณเสด็จออก
 แต่กระทบหม่อมฉันว่าคาญหูร่าคาญใจ ด้วยถ้อยคำของเจ้านายพี่น้องของ
 เสด็จ ในพวกพระบรมราชวงศ์เดิมที่เรียกว่าพระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๑ นั้นก็
 คนอื่น ๆ เก่า ๆ ที่เขาได้ชอบพอกับเสด็จ เขาได้ฉลองพระเดชพระคุณ
 เกอกุลเสด็จมาแต่ก่อนนั้นก็ดี ท่านขุน เขานั่นต่าง ๆ จนเข้าห
 กระทบหม่อมฉัน ถึงหุกระทบหม่อมฉันทุกวัน เขาเรียกว่าหูข้างหมากก็
 อย่ำให้กรายทูลวิตถารไปมากเลย ทรงคะเนทราบเขาเกิด เป็นธรรมดา
 มนุษย์โดยมากมักรักทรัพย์มากกว่าญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เสียกายทรัพย์
 มากกว่าเสียกายไมตรี กระทบหม่อมฉันเล่าขันท่านทั้งปวงก็ตั้งไว้ให้
 เป็นบิดามารดาของคนทั้งแผ่นดิน ใครขัดขวางเกี่ยวของกับใครที่ไหน
 พยายามไปด้วยกำลังตัวไม่ตลอดได้ แล้วก็มาเร่งเอาแต่กระทบหม่อมฉัน

คนเคี้ยว กระทบมณีนะลำเอียงเพลิงธรรมไปด้วยความรัก ความ
กลัว ความโกรธ ความหลง ฝิทยคติธรรมไปก็ไม่ได้ เมื่อเดือนหก
ข้างขึ้นกระทบมณีนออกไปเมืองเพ็ชรบุรี พระองค์เจ้าพระบรมวงศ์เธอ
ในพระบรมราชวังหลายพระองค์ ท่านเสด็จตามกระทบมณีนไปด้วย ไป
ประทับอยู่ที่วังพระนครคีรีกับกระทบมณีนด้วยกัน ท่านพุกกันข่นกันไป
ต่าง ๆ ถึงเสด็จ จนพวกที่ไปกับกระทบมณีนได้ยื่นมาเล่ากันออกไป
ถึงคนอื่นในกรุงนั้นก็คล้ายกัน แต่ได้ยื่นอยู่ข้างว่าคนบางพวกที่เขา
เคยชอบกับเสด็จ และได้เคยฉลองพระเดชพระคุณเกอหนุนมานั้น
ต่างคนได้ทำตามเสด็จวังหน้าออกไปเฝ้าเสด็จ ต่างคนได้ส่งถวายข้าว
ออกไปกราบทูลเยียมเยียน และว่าเสด็จได้ทรงพระเมตตาทักเขาได้
ประทานเล็ก ๆ น้อย ๆ แก่เขาที่ได้ไปเฝ้าบ้าง ได้ส่งฝากของเล็ก ๆ
น้อย ๆ มากมายเจ้าจอมมารคาเอม (๑) ให้ ๆ แก่พวกที่ส่งออกไปเยียม
เยียนนั้นบ้าง ได้ยินว่าเขาชื่นชมยินดีด้วยพระเดชพระคุณอยู่ ถ้าตั้งนั้น
เป็นจริงกระทบมณีนยินดีด้วยหนักหนา

บ้านนี้ (๒) ละทิ้งเสด็จเสีย ออกไปอยู่เมืองนครคีรีธรรมราช
ตั้งแต่ขลุณพคก คักราช ๑๑๗๘ มาจนข่มแม่เอกคก คักราช ๑๒๒๓
นับได้ ถึง ๔๕ ปีมาแล้ว ไม่ได้พุกกับเสด็จเลย กระทบมณีนคิดส่งสาร
เสด็จ ด้วยคิดไปตามสามัญวิตถ ว่าบุตรเดียวกับมารคา เมื่อยัน
เมืองเป็นปกติ ไม่มีศึกเสื่อเห็นอไ้ มีภัยต้องแตกแดนระจกปลัด
พรายถึงครั้งกรุงเก่าเสียแก่พะม่านนั้นแล้ว ไม่ควรจะเพลงปลัดปลัดพราก

จากกันนานครั้งเลย แต่ก่อนกระหม่อมฉันมีอำนาจน้อย ถึงส่งสาร
 เสด็จครั้งนั้น ก็ต้องงอนใจนั่งอยู่ ครวงนมอำนาจพอจะผลของพระเดชพระคุณ
 เสด็จไต่ ถ้าจะนั่งเฉยเสียด้วยอาการนิยมเก๋าก็ไต่ เสด็จก็ไม่ได้
 อ่อนวอนกระหม่อมฉันตอก บ้านุ้ยและเจ้าพระยานครศรีธรรมราชและ
 ญาติอื่น ๆ ก็ไม่ได้ว่าขอร้องให้เชิญเสด็จออกไป กระหม่อมฉันจะออก
 ไปเที่ยวเล่นแต่ตัวกับบุตรภรรยาไต่ แต่กระหม่อมฉันคิดเห็นว่า ครวง
 เป็นครั้งเป็นคราวที่ควรอยู่แล้ว ที่จะเชิญเสด็จออกไปให้พบบ้านุ้ย อย่า
 ให้เสียที่ที่บ้านุ้ยยังมีชีวิตอยู่ จนเสด็จก็ทรงพระเจริญพระชนม์ถึง ๗๒
 แล้วนั้น จึงไต่ทุกชนเชิญเสด็จแล้วรับเสด็จไปด้วย แล้วยอมให้เสด็จ
 อยู่เมืองนครศรีธรรมราชไปกว่าบ้านุ้ยจะสิ้นอายุ ถ้ามิใช่กระหม่อมฉัน
 ใครจะผลของพระเดชพระคุณอย่างนั้นเล่า ทรงพระคำวิคิดเกิด ซึ่งผลของ
 พระเดชพระคุณเสด็จครั้งนั้น เมื่อกระหม่อมฉันออกไปถึงเมืองบักษไต่ ใน
 ๗ มะแมเอกศกนั้น ด้วยคิดเห็นเหตุต่าง ๆ เป็นหลายประการ ถึงจะ
 นัยออกไป

๑. บ้านุ้ยแก่ชรามาก จะเลี้ยงตัวเองไม่ไต่อยู่แล้ว ถ้าช่วย
 ใช้ลงญาติอื่นและข่าวไพร่จะมีปรนบัติสักก็ร่อยก็พัน ก็ไม่เห็นว่าจะสมควร
 จะเป็นที่ยินคเมื่อปลายมือ ยิ่งกว่าเสด็จพระองค์เดียว

๒. ธรรมศาสนในโลก เจ้าบุญนายคุณอื่นจะยิ่งกว่ามารดาไม่
 มีเลย มารดายอมเป็นเขตต์บุญเขตต์กศล ในความปรนบัติของบุตร
 เป็นที่ยิ่ง ถ้าเสด็จไต่ทรงปรนบัติบ้านุ้ยเมื่อเวลาชราและช่วยไต่เมื่อ

ปลายมือเต็มพระกำลัง เส็ด็จก็จะไต่ทรงชวนชวายุพระกศลมาก ถ้าหาก
ว่าเมื่อเส็ด็จอยู่ในกรุง ข้านุ้ยจะช่วยให้เป็นอันตรายลงที่เมืองนครศรี
ธรรมราช เส็ด็จจะต้องทรงโทมนัสมากนักรู้หาย ตลอดไปจนถึงที่สุด
พระชนมายุทีเดียว

๓. ทวพิสัยสิ่งสินเคิมเป็นของมิ่งขวัญ ซึ่งพระญาติเป็นอันมาก
ถวายไว้แต่เมื่อยังพระเยาว์กต สิ่งของซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรม
พระราชวังบวร ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
พระราชทานแก่เส็ด็จแต่เคิม คือพระพุทธรูปนิลและอื่น ๆ เป็นอันมากนั้น
กต โดยที่สุดจนผ้าทรงเก่า ๆ ของเส็ด็จกต ได้ยืมว่าข้านุ้ยรวบรวมไป
เก็บไว้ยุคไว้เป็นหลายสิ่ง ข้านุ้ยแก่อายุถึง ๘๐ เศษแล้ว ควรจะคืน
ของเหล่านี้มาถวายเส็ด็จให้สิน ถึงจะเป็นอย่างไรก็ตามบุญตามกรรม
ก็ข้านุ้ยลืมเสีย หรือไม่ลืมอย่างไรก็ไม่ทราบเลย มานั่งเพิกเฉยเสียนั้น
ก็เขินน่าอศัจจรวรย่นัก

๔. ตัวเลขลักเป็นข้าในเส็ด็จก็มีจำนวนหลายร้อย อยู่ในเมือง
นครศรีธรรมราช ส่วยแต่ตัวเลขเหล่านั้น ที่เหลือจากจำนวนหลวง
ควรจะเป็นของเส็ด็จทั้งสิน ส่วยรายนั้นใครเก็บไว้ ใครรวมไว้ก็ไม่ทราบ
เลย ไม่ได้ ยินว่าเส็ด็จได้มาทรงใช้สอยเลย แต่ส่วนหลวงในเลข
เหล่านั้น ก็ยังคงอยู่ถึงห้าหกจำนวนมา เป็นเงินกว่าห้าหกสิบบ้าง

๕. สินเคิมของข้านุ้ย เป็นสิ่งของทองรูปพรรณและเงินตราที่เป็น
เงินเคิมและทำมาหาได้ใหม่ ตั้งแต่ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น
ก็ได้ ยินว่ามีอยู่มาก ถ้าข้านุ้ยสิ้นอายุลง ใครเล่าจะควรได้มรดก

บุตรเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีที่เป็นน้อง บุตรเจ้าพระยานครนอยคนเมือง
 (๓) ซึ่งเป็นหลานบ้านุยนัน ควรจะรับมรดกนั้นหรือ เมื่อบิดาเขาถึง
 อนิจกรรมแล้ว เขาถวายส่วนมรดกเสด็จด้วยหรือ ถ้าหากว่าเมื่อเสด็จ
 อยู่ในกรุง บ้านุยนันอายุลงที่เมืองนครศรีธรรมราช เสด็จจะทรงรบกวน
 กระทบอัมฉิน เพราะของสินเดิมของเสด็จที่อยู่ในมือบ้านุยนัน มรดกผู้คน
 บ่าวไพร่ไร่นาก็ดี ตัวกระทบอัมฉินก็อยู่ไกล การท่งปวงก็อยู่ในเงอम्मอ
 บุตรหลานที่เขาอยู่ใกล้ เสด็จจะเห็นว่ากระทบอัมฉินจะฉลองพระเดช
 พระคุณไ้ได้ง่ายหรือยาก

๖. เจ้านายพี่น้องของเสด็จ ซึ่งเห็นแก่เสด็จว่าเป็นพี่น้องและผู้อื่น
 ซึ่งคุ้นเคยมาบ้าง ก็คิดถึงพระเดชพระคุณเสด็จ ทั้งสองพวกนั้นก็ไ้เกอ
 หนุนเสด็จมาในเวลาต่าง ๆ ความก็ทราวย่อยด้วยกันเป็นอันมาก เสด็จ
 ก็ทรงพระเมตตาอารีรักพิทักษ์อง และผู้อื่นซึ่งคุ้นเคยมาทุกหน้า แต่ยังไม่
 ไ้ไ้ทรวงตอบแทนแก่เจ้านายพี่น้องที่มีคุณ และประทานรางวัลแก่พวก
 ที่ฉลองพระเดชพระคุณนั้นให้เต็มใจชื่นชมสมประสงค์เลย เป็นทั้งนี้
 เพราะเสด็จอยู่ในกรุง ไม่มีสิ่งใดให้พอแก่ความประสงค์นั้น ถึงพวกนั้น
 ก็คิดพวกอื่นก็ดี ทราวย่อยด้วยกัน การก็ล่วงบ่เอนมานานแล้ว จนกลาง
 อดงค์ในเจ้านายพวกนั้น และกลางคนในผู้คุ้นเคยพวกนั้น ก็สิ้นอายุ
 ล่วงไปเสียบ้างแล้ว ถึงกระนั้นบุตรหลานของผู้ตาย ที่รับมรดกก็ยังไม่
 ชุบชิบอยู่บ้าง จะใครไ้รับประทานรางวัลแทนญาติผู้ตายต่อไป เสด็จ
 ก็ทรงพระเจริญวัย จนพระชนม์พรรษาถึง ๗๐ เศษแล้ว การก็ไม่ควรที่
 จะทรงเพิกเฉยให้เขาเสียใจ ถ้าเสด็จอยู่ในกรุงนี้ ถึงจะมีพระทัยเมตตา

อารีแก่พวกนั้น จะทรงคึกคักคิดเสียเปล่าจะไม่สำเร็จ เพราะเหตุนั้น
 กระทบอัมฉินจึงเชิญเสด็จออกไปให้ถึงบ้านุญกับญาติ และผู้คนเข้าไท
 ที่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะให้เป็นที่ช่องเป็นโอกาส เมื่อการควร
 จะทรงคึกคักอย่างไร จะไปทรงคึกคักเสีย อย่าให้เขาว่าไ้ นานไป
 ข้างหน้าเพื่อเขาไม่ได้ตั้งประสงค์ เขาจะมารุมรบกวนกระทบอัมฉิน
 คนเคี้ยว กระทบอัมฉินจะคิดฉลองพระเดชพระคุณป้องกันแต่เสด็จ
 องค์เดียวไ้หรือ ท่านข้างโน้นก็ ท่านข้างนี้เอง ถึงเขาที่ไ้ไ้ไ้
 ฟันธง เขาก็เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เขาจะว่าเขาเองจะคิดเอาเอง อย่าง
 ธรรมเนียมก็ไม่มี การก็จะเป็นที่เชื่อถ้อยแก่ท่านแก่เขา อนึ่งเล่าคำที่
 กระทบอัมฉินจะพูด และ การที่จะทำแทนเสด็จไป ตามความคิดของ
 กระทบอัมฉินเองนั้น จะเป็นที่ชอบพระทัยแก่เสด็จ หรือจะผิดพระ
 ประสงค์ของเสด็จไป กระทบอัมฉินก็ตั้งระวังตัวกลัวผิดอยู่ เพราะ
 ฉะนั้นถ้าจะไปรุดตอยมาแต่สิ้น ๆ ว่า สุกแล้วแต่จะไปรุดตงั้นท่านั้น
 ก็เป็นอันไ้ไ้ไ้ไ้ จะไปรุดตอย่างไรก็ไปรุดตมาให้ชัด จึงจะรับฉลอง
 พระเดชพระคุณไ้ ควรมีควรสวดแล้วแต่จะไปรุด คำที่ทูลมานี้ผิดชอบ
 เหลือเกินขอรับประทานโทษเสียเถิด เลือกฟังเอาแต่ที่ควร

เขี้ยวหัดและเงินเดือนของเสด็จ และเขี้ยวหัดของบ้านุญจำนวน
 ๔ ขวอกโทศก ไ้ถ้วายออกไปเสร็จแล้ว ครึ่งนี้ไ้คิดเงินเดือนของเสด็จ
 ในจำนวนบะแกมีอีกมาก สิบสามเดือนเป็นเงินชั่งหกตำลึง เขี้ยวหัด
 ห้าชั่งเป็นส่วนของเสด็จ เขี้ยวหัดบ้านุญสองชั่ง รวมเป็นเงินแปดชั่ง
 หกตำลึง กับเงินค่าจ้างโขนสองคน ค่าจ้างจำนวนขวอกคนละห้าตำลึง

เป็นเงินสี่ตำลึง กับจำนวนพระกาตรีศก คนละสี่ตำลึง เป็นเงิน
 หกชั่ง รวมเป็นเงินค่าจ้างโขนซึ่งสี่ตำลึง รวมกับรายก่อนเป็นเงิน
 เก้าชั่งสี่หกร้อยตำลึง เงินรายนี้ ครั้นจะมอบให้ข้าหลวงคุมออกมาตามเคย
 ก็เห็นว่าลำบาก ด้วยข้าหลวงต้องไปค้างอยู่นาน ครั้นจะมอบให้พวก
 ถอนหนังสือรับสั่งเข้ามานั้นก็เห็นว่าไม่สู้สมควรนัก เพราะกระหม่อมฉัน
 ไม่รู้จักเขาถนัด เรือที่มาใหญ่เล็กอย่างใดจะไว้ ใจใดหรือมิใดก็วิตกอยู่
 กระหม่อมฉันจึงได้มอบให้ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช
 (๕) คุมออกมาถวาย และให้บ้านุ้ยและแจก โขนตามกำหนดที่กล่าว
 นั้น เบียดหัดก็ยังไม่ถึงเวลาแจกออก แต่เห็นว่าเป็นครั้งคราวที่ควรแล้ว
 ก็ถวายล่วงหน้าออกมาจะไต่ทรงพระดำริใช้สอย ตามที่ทรงเห็นควร
 และที่ชอขพระทัย

จดหมายมาฉวันพุธ แรมสี่ค่ำ เดือนเจ็ด ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 ศักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๖๗๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ในพระราชหัตถ์ ฉบับที่ ๓

๑ เจ้าจอมมารคาเอม ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 คือเจ้าคุณจอมมารคา กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

๒ บ้านุ้ย เจ้าจอมมารคาบ้านุ้ยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหา
 สूरสิงหนาท เป็นธิดาเจ้าพระยานครพิศม์ และเป็นเจ้าจอมมารคาของ
 พระองค์เจ้าขมมาราช

๓ เจ้าพระยานครน้อยคนเมือง มารดาชื่อหนูเล็ก เป็นธิดา
 เจ้านครศรีธรรมราช ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ครั้นกรุงธนบุรี
 ครั้นพี่สาวซึ่งเป็นภรรยาเจ้าพระยานครพัฒนถึงแก่กรรม ขุนหลวงตาก
 ออกพระโอรสประทานเจ้าจอมมารดาหนูเล็กแก่เจ้าพระยานครพัฒน เมื่อ
 เป็นอุปราชเมืองนคร โดยไม่ทรงทราบว่ามีความรัก ก็ประทานไปตามเลย
 จึงถือกันว่าเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเป็นลูกขุนหลวงตาก เป็นแต่อ้าง
 ว่าเป็นบุตรเจ้าพระยานครพัฒน

๔ ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชน้อยกลาง เป็น
 หม่อมราชวงศ์ช่อหญิง นิตดาเจ้าพากรมหลวงนรินทรธรรมา

ฉบับที่ ๔

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขมราช เจ้าอาว้เจ้านาของกระ
หม่อมฉันให้ทราบ กรมหมื่นวิศณารถกษัยชายคัคณางค์ (๑) กษัยคุณ
ศรีสรียวงศ์กลับมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อปลายเดือนเก้า พระยา
มนตรศรีสรียวงศ์ แม่เข้า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (๒) ก็กลับ
เข้ามาทูล คณศรีสรียวงศ์แจ้งความว่า ไต่ขึ้นไปเมืองนครศรี
ธรรมราชเยี่ยมบ้านุ้ยและเจ้าพระยานคร และไต่เยี่ยมศพท่านผู้หญิง
อื่น (๓) เวลาหนึ่ง ส่งหม่อมมอญใหญ่หม่อมมอญเล็กแล้วก็กลับ
ลงเรือ แต่กรมวิศณารถกษัยชายคัคณางค์หาไต่ขึ้นไปไม่ เพราะ
ท้วงจะลงไปเมืองกลันตัน เมื่อเดือนแปดต่อตราสารข้างแรม พระยา
เสนาธิบดี พระภักดินันต์ และสุนทรพระยาบริรักษ์ภักธรักขิตร์หลาน
อื่น ๆ มาถึงกรุงเทพมหานคร แจ้งความว่าเที่ยวลงมาลงเรือที่ท่าทอง
แต่หาทราบความที่ท่านผู้หญิงอื่นถึงแก่กรรมไม่ มาทราบความที่
กรุงเทพมหานครเมื่อเรือกรมการเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาแจ้งความ
นั้น พระยาเสนาธิบดีคนนขกนกระหม่อมฉันเลอนท์ให้มียศ เหมือน
พระยาบริรักษ์ภักธร มีสร้อยเพิ่มเข้าว่า พระยาเสนาธิบดี สิทธิศาสตรา
มหาสงคราม สยามรัชภักดี พริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่า
ถือศักดินา ๓๐๐๐๐ มีพานทองคำเครื่องในพร้อม ๑ คณโฑทองคำ ๑
กระโถนทองคำ ๑ ประคำทองสาย ๑ กระบี่ขงทอง ๑ สัปทนขุด
แดง ๑ เสื้อไหมเทศ ๑ เป็นเครื่องยศ และยกเมืองตะกั่วป่าให้เป็น

เมืองโท ให้เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่งเป็นเมืองขึ้น และได้ตั้งให้นาย
 เอี่ยมบุตรพระยาเสนาวิชิตเป็นพระวิจิตรภักดี ครีสุริยสงคราม ปลัด
 เมืองตะกั่วป่า (๕) ให้นายสิงห์บุตรพระยาเสนาวิชิต เป็นพระเรือง
 ฤทธิรักษาราชภูร ผู้ช่วยราชการเมืองตะกั่วป่า ให้นายสงวนบุตร
 พระยาเสนาวิชิต เป็นพระสุนทรภักดี ผู้ช่วยราชการในอากรคึก
 เมืองตะกั่วป่า และตั้งให้พระภักคินุชิตผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้เป็น
 พระยาบริรักษ์ภอรบรรณสวัสดิภักดี เสนามาตย์ราชมนตรี ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองพังงา มีฉาคหมากทองคำ ๑ คณโฑทองคำ ๑ ประ
 คำทองคำ ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนข้ศตุง ๑ เลื่อเข้มขาววิว ๑
 เป็นเครื่องยศ ให้นายจันทร์บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทองแก่น
 กรรมเป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้นายพลาย
 น้อยพระภักคินุชิต เป็นพระพลสงคราม เมืองพังงา และได้ตั้งให้
 นายอ่อนบุตรพระยาบริสุทธโกลหภูมิทรวิบัติ เป็นพระบริสุทธโกลหภูมิทร
 ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วทุ่ง มีฉาคหมากทองคำ ๑ คณโฑทองคำ ๑
 ประคำทองคำ ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนข้ศตุง ๑ เลื่อเข้มขาว
 วิว ๑ เป็นเครื่องยศ ให้นายทองน้อยนายอ่อน เป็นหลวงพิทักษ์ทวีป
 ภูเก็ต ผู้ช่วยราชการเมืองภูเก็ต แต่เมืองภูเก็ตให้ยกมาขึ้นกรุงเทพ
 มหานคร เพราะพระยาภูเก็ต (๕) เขามีความชอบหาสิ่งของต่าง ๆ
 ส่งเข้ามามาก

ราชการในกรุงเทพมหานครทวันนั้น มีแต่ด้วยเรื่องเมืองเขมร
 เกิดรบพุ่งยุ่งยักกันมาก เป็นเหตุด้วยบุตรชายหญิงขององค์สมเด็จพระ

ทวีรภัยรวมมหาศรวิชัยศักดิ์ ทัดแกพิราลัยนั้นไม่มีความสมัครสมาน
 แก่กัน ต่างคนต่างจะชิงกันเป็นเจ้าเมืองเขมรต่อไป แต่พวกพ้อง
 ออกไปหัวเมืองเกลี้ยกล่อมคนเป็นกองทัพแล้ว รบกันหลายแห่งหลาย
 ตำบล นักองควัดตานักองคักวิวงศ์ ๆ เป็นผู้ก่อเหตุเค็ม แล้วขึ้น
 หนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์ มหา
 อปราช กับพระยาเขมรก็อพยพครอบครัวหนีเข้ามาอยู่ที่เมืองพัทลุง
 เมืองสงขลามีไชย ยังอยู่แต่องค์พระทิวราชคณียไกรแก้วฟ้า (๖) กับ
 เจ้าผู้หญิง บัดนี้ที่กรุงเทพมหานครได้แต่งตั้งให้เจ้าพระยามุขมนตรี (๗)
 และพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (๘) ยกออกไปทางบก โดยทางเมือง
 พัทลุง และให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระ (ราช) เสนายก
 ออกไปทางเรือขึ้นเมืองกำปอด เพื่อยะให้ระงับการเมืองเขมรให้สงบ
 บัดนี้การเรื่องนั้นก็ยังไม่จบลง

พระเสนาหามนตรี นำแขกเมืองชนเมืองนครศรีธรรมราช คุมคอก
 ไม้ทองเงินเข้ามาส่งตามกำหนด หนังสือของเสด็จฝักมาถึงกระหม่อม
 ฉันทนนักไทรยทราบความแล้ว ข้าราชการเหตุการณ์ต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร
 นครนี้ เห็นเสด็จก็อยากจะไคร่ทราบ แต่กระหม่อมฉันทนเสียใจนัก ด้วยชน
 ราชตระกูลนมเคระหรัย ไม่มีข่าวคั้งเป็นมงคลควรจะถวายออกไป
 ถวายให้ทรงฟังเลย มีแต่ข่าวไข้ข่าวตายบรรยายไม่ใคร่จะทัน ครั้น
 จะไม่กราบทูลถวายออกไป ก็เห็นว่าไม่ควร ด้วยท่านผู้ตายกลางท่าน
 ก็เป็นที่นับถือของเสด็จ กลางท่านก็เป็นญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสด็จ จึงจะ
 ต้องกราบทูลออกไปให้ทราบ ครั้นก่อนได้ทูลแจ้งข่าวตายมาเพียงกรม

หลวงมหิศวรินทร์ (๘) ซึ่งสิ้นพระชนม์ในวันพืชมงคลสามค่ำเดือนแปด และเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (๑๐) ซึ่งถึงอนิจกรรมในวันอาทิตย์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ไต่กรายทูลไปก่อนนั้นลงวันจันทร์ขึ้นแปดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ไต่ไปจากกรุงเทพมหานครในวันพืชมงคลสามค่ำเดือนแปด ครั้นวันศุกร์ขึ้นสิบสองค่ำเดือนแปด พระองค์เจ้ามณฑา (๑๑) ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสิ้นพระชนม์ลง เพราะพระโรคเดิมประชวรมานาน ไต่ไว้พระศพในพระโกศตั้งไว้ที่ศาลาต้นสนใต้เดือนหนึ่งแล้ว ไต่เชิญพระศพไปถวายเพลิงที่เมรุวัดบวรนิเวศในวันอาทิตย์แรมสี่ค่ำเดือนเก้า การเป็นเสร็จแล้ว ศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ก็ไต่ซัดไปเมรุวัดสระเกษเผาเสร็จแล้ว ไต่เดือนที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี พริยพาหะ (๑๒) เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี พระยาปราจิณ (๑๓) เป็นพระยามหาอำมาตย์ ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นห้าค่ำเดือนเก้า พระองค์เจ้ามงคลเลิศ (๑๔) พี่ชายแม่เพยป่วยเป็นโรคลงรากในเวลาขำรุ่ง อาการเหมือนนกนัยกรรมหมั้นมาตยาพิทักษ์แก้ไขไม่คลาย ครั้นเวลาบ่ายสองโมงก็ถึงชีพิตักษัย ไต่ไว้ศพในโกศมณฑปตั้งไว้ที่บ้านของเธอ ยังไม่ทันไต่เผา ครั้นวันพฤหัสบดีขึ้นหนึ่งค่ำเดือนสิบ เวลาเช้า แม่เพย (๑๕) ใจอาเจียนเป็นโลหิตออกมามาก ออกทางจมูกออกทางปากไต่ตัวสัตว์ออกมากับทั้งโลหิตตัวหนึ่ง มีอาการคล้ายตัวหนอนเล็กหางเป็นสามแฉก แต่หมอยังแก้ไขก็ค่อยคลายมาโลหิตออกข้างเล็กน้อยจางไปแล้ว ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำเดือนสิบ เวลากลางวันเธอล้มป่วยสลายไต่ห่างไปนอนหลับไต่มากรังแต่สาม

ยามไปจนสามโมงเช้า ครั้นฉนวนจันทรชนหาค่าเคื่อนสีย คนชนอก
 เวลาสามโมงเช้า รัชประทานอาหารไต่ด้วยฝาขนาดใหญ่ แล้วนั่ง
 เล่นอยู่กับบุตรคนเล็ก (๑๖) ใอเป็นโลหิตออกมาแล้วก็เกิดเป็นโลหิต
 พุ่งพล่านมากเป็นที่สึด ออกทั้งทางจมูกทางปาก หลายด้วยแก้ว
 กระจบอกไม่มีขณะหายใจ พอโลหิตมากแล้วชีพพรทั้งตัวก็หยุดที่เคียว
 ไม่ฟื้นเลย ใ้รัชประทานจักษกรไวศัพในโกศ ตั้งไว้ที่คักคั้นสน
 แต่ตักแต่จักเสียบใหม่ใ้จามัก เพศานและยานประคยานหน้าต่างบัก
 ลายเงิน ฝาผนังบักกระตาศลาย และตักแต่สิ่งอนมากพอสมควรว
 ครั้นจะยกขึ้นไปไว้บนพระมหาปราสาท เห็นว่าจะกักขวางการพระราช
 พิธิไม่พอที่ แต่เท่านั้นก็อยู่แล้ว ศพะเอาไว้นานต่อเคื่อนสเคื่อนห่า
 จึงจะได้เฝ้า เคียวนี้กับรัชประทานทำบุญต่าง ๆ มีเทศนาและบั้งสกล
 อยู่เนือง ๆ เมื่อวันพอแรมสียสามค่ำเคื่อนสีย เจ้านายและคุณหม่อมต่าง
 วังมาถอน้ำแล้วแวะไปเยี่ยมศัพ ใ้กันมนต์พระบั้งสกลคนละเล็กคนน้อย
 เป็นพระสังฆถึงหมื่นเศษ เจ้านายและข้าราชการในกรงและหัวเมือง
 และเจ้าภานุนายอากรก็นำผ้าขาวและสิ่งของและเงินสดเงินเฟื้องมาช่วย
 ในการศัพก็เข็นอันมาก ใ้ใ้เป็นอนุเคราะห์แก่ชายๆฟ้าลงกรณ หึง
 จันทรมณฑล ชายจาตุรนครคัม ชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ บุตรแม่เพยทั้ง
 สักมีขาง กระหม่อมฉนคักขอบขอบคุณท่านทั้งปวงครังนนั้นนนักหนา
 แม่เพยตายลงครังนี้ เมื่อคภากรกักควระตายอยู่แล้ว ใ้้วย้วยโรค
 นมาตังแต่เสาะแสะมาดังห้าย ทั้งแต่ยมะเสงมา รัชยากก็หลายหมอ
 หลายยาแล้วไม่หาย จึงเห็นว่าจะถึงคราวที่จะสิ้นอายุตายอยู่แล้ว อายุ

นยบเทากบกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์บ้านนี้ เหมือนกันกับชายมงคลเลิศ
 ซึ่งเป็นพี่ชาย ว่าโดยละเอียดไปกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์มีอายุนับวันตั้ง
 แต่วันเกิดจนวันตายได้ ๘๖๓๘ วัน ชายมงคลเลิศนับอายุตั้งแต่วันเกิด
 จนวันตายได้ ๘๘๐๓ วัน แม่เพยนับอายุตั้งแต่วันเกิดจนวันตายได้ ๘๘๒๓
 วัน มากกว่ากรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ๒๘๔ วัน มากกว่าชายมงคลเลิศ
 ๒๐ วัน ชายมงคลเลิศนั้นได้รบประทานชักไปเผาเสียที่เมรุวัดบวรนิเวศ
 ในวันอาทิตย์แรมสามค่ำเดือนสิบ แล้วเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ (๑๗) เมื่อฉวัน
 จันทร์แรมสองค่ำเดือนสิบเอ็ด ได้ไปตามกระหม่อมฉันทอศกจุนวัด
 บวรนิเวศ ที่แก้มเธอข้างขวาเป็นเม็ดขึ้นมาแต่เมื่อไรไม่ทราบ เธอ
 สำคัญว่าเป็นสิว เธอขี้ขังอาการขี้ขังสิวกทำให้ปวดอีกเสวยวมตั้งแต่หน้า
 ตลอดลงมาถึงหน้าถึงท้อง กรมมรวานิชิตเสด็จไปประทานยารักษา ครั้น
 อาการไม่ถอย ใช้น้ำหมอบ้างพระสงฆ์บ้าง กินและทาแก้ไข้ไปหลาย
 หมอกที่ขวมนั้นค่อยย่อยลง ครั้นวันอาทิตย์แรมแปดค่ำเดือนสิบเอ็ดเวลา
 กลางคืน พิชยวรรณโรคนั้นกลับเข้าทำข้างใน ให้จุกเสียดที่ท้องจาระ
 บัสสวาระมาจนวันอังคารแรมสิบค่ำเดือนสิบเอ็ดเวลาสี่โมงเช้าก็สิ้นชีวิต
 กระหม่อมฉันทได้ขึ้นไปอาบน้ำศพ แล้วได้รบประทานจักไว้ศพในโกศตั้ง
 ไว้ที่บ้านของเธอ พระองค์เจ้านลวิตธา (๑๘) เจ้าน้ำของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์
 นั้น ประชวรมาสามสี่เดือนเศษแล้ว หมอว่าเป็นพระโรคเรื้อรัง จนถึง
 ขวมทั้งพระองค์ ครั้นฉวันเสาร์ขึ้นเจ็ดค่ำเดือนสิบสอง เวลาทุ่มหนึ่งกับ
 หกบาทก็สิ้นพระชนม์ เมื่อเวลาสิ้นพระชนม์นั้นกระหม่อมฉันทไม่อยู่ ไป

ทอตกจูนที่เมืองเพ็ชรบุรี ไทสังกรมวรจักร (๑๘) ไว้ให้ไปสรงน้ำแทน
แล้วจักไว้พระศพอยู่แห่งเดียวกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ แต่ต้องไว้พระศพ
ในพระโกศมณฑป (๒๐) เพราะลองโกศไม่มีแล้ว ไปอยู่ที่กรม
หลวงมหิศวรินทร์ ๑ อยู่ที่แม่เพย ๑ อยู่ที่เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ๑ อยู่ที่
ศพองค์สมเด็จพระวิริยภักดีมหาอิศราธิบดีเมืองเขมร ๑ จักส่งออก
มาที่ท่านผู้หญิงอื่น ๑ ผู้มีบรรดาศักดิ์ตายมากนัก ผ่อนปรนไม่
ทันเป็นความจุนใจ

วันอังคารชนสามค่ำเดือนสิบสอง นางแพมรดาขึงเขาวลัษณ์
และภักตร์พิมลพรรณ และเกษนสันตโสภาคย์ และมนุษย์นาคนานพนั้น
คลอคบุตร เป็นหญิงออกแล้ว ครรภมล (รก) ไม่ออกตั้งแต่เวลาห้าทุ่ม
หกบาทไป หมอแก้ไขหลายหมอล้วนก็ไม่ออก ครั้นเวลาเจ็ดทุ่มก็ตั้ง
หอบตาค้าง ครั้นเวลาสามยามหมอบริตเล (๒๑) อเมริกันเข้าซัก
ครรภมล (รก) ออกได้ แต่เมื่อนั้นอาการหนักชีพจรอ่อนเลี้ยวแล้วแก้ไข
ไม่พ้น ครั้นเวลาสามยามสัษาทก็ขาดใจตาย ได้ให้เอาศพไปฝัง
ไว้วัดสมอราย (๒๒) แต่บุตรนั้นยังค้อยู่

วังหน้าเคียนวันท่านประชวรมาแต่เดือนเก้าข้างขึ้น ตั้งแต่วันศุกร์
ชนสามค่ำเดือนเก้ามาไม่ไต่เสด็จออกเลย ไม่ได้เสด็จไปไหนเลย
ท่านบอกอาการว่าประชวรพระโรคลม ให้วังเวียนและลมจับเนือง ๆ
แต่คนทั้งปวงเชื่อว่าท่านประชวรอย่างอื่น ถึงว่าประชวรอยู่นานตั้งนี้
ก็ไม่มีใครไปเฝ้าเยี่ยมประชวรเลย เพราะรู้ว่าถึงไปก็ไม่ได้เฝ้า การงาน
อันใดในวังนั้นจะเพททุลักไม่ได้หมด ท่านเสด็จอยู่แต่บนเตียงไม่ได้ลง

มาข้างล่างเลยสามเดือนเศษมาแล้ว กระทบมฉินจะขอไปเยี่ยม ก็ให้
มาห้ามเสียว่าอย่าให้ไป กลัวคนจะลือว่าประชวรมาก ครั้นมาเมื่อ
วันเจ้าฟ้าศรีวราพงศ์สิ้นชีวิตลง กระทบมฉินเห็นว่าการอาบน้ำศพ และ
จัดการไว้ศพเป็นหน้าที่ของท่าน แต่เห็นว่าท่านจะไม่เสด็จไปได้ กระทบม
ฉินจึงไปแทน วันนั้นกระทบมฉินไปทอตกฐินก่อน แล้วจึงมาแวะ
จุดเรือเข้าที่พระตำหนักน้ำในพระบรมราชวัง ท่านทราบดีจึงให้หนูคู่
ลงมาเรียกกระทบมฉิน แล้วว่าให้เชิญกระทบมฉินเข้าไปเยี่ยมท่านก่อน
ท่านรำลึกถึงนึก กระทบมฉินก็เข้าไปเยี่ยม เห็นอาการท่านก็คล้าย
กับปกติ แข็งแรงก็อยู่ไม่โสมมชอุ่มคอก เห็นเป็นผิดปกติที่ฉินนั้นช็อค
มากอยู่เท่านั้น แต่ท่านบอกอาการว่าเป็นลมจับเนื่อง ๆ จะไปข้างไหน
ก็จะไปได้ แต่กลัวจะไปลมจับล้มลง กลัวคนจะตื่นเอิกเกริกไป
วันนั้นกระทบมฉินเห็นแต่ท่านนึกพิมเสนหลายครั้ง พิมเสนชวคโตตั้ง
อยู่ที่นั่นที่เคี้ยว ขี้ใส่ลงในน้ำ ผ้าขาวชุบเช็ดที่สูงก็เนื่อง ๆ วันนั้นท่าน
ว่าขอให้หมอยาข้างวังหลวงขึ้นไปชุมนุมปรึกษา ใครจะคิดอ่านถวายยา
ไต่อย่าง เจ้ากรมปลัดกรมหมอวังหลวงขึ้นไปชุมนุมปรึกษา คิดอ่านจะ
ถวายยากคนละขนานสองขนาน คิดไปต่าง ๆ ยาที่คิดนั้นหมอวังหน้าว่า
ยาอย่างนั้นเคยถวายเสียแล้วหมกไม่ชอบพระโรค หมอก็ต้องเลิกกลับมา
ในเดือนสิบสองข้างขึ้นนี้ ท่านให้มายบอกอาการว่า พระอาการนั้นมากไป
เสวยไม่ได้บรรทมไม่หลับ หมอไทยแก่มานานแล้ว อาการก็ไม่คลาย
จะขอให้หมอจีนถวายยาเป็นพระโอสถต่อไป กระทบมฉินคิดว่าถ้า

พระโรคท่านไม่เป็นเช่นอาการท่านบอก เป็นเช่นเขาลือจริง หมอจีน
ถวายเห็นจะชอบพระโรค

อนึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท (๒๓) ก็ช่วยโรคคล้ายกับเจ้าพระยา
นคร ลมจับลมลงแล้วก็เสียจำพระชาย ตั้งแต่วันเสาร์ ขนสียเอ็ดคำ
เดือนเก้ามา เธอใช้ยาของเธอรักษาตัวเธอเองบ้าง หมอกัมเบล (๒๔)
ให้ยาบ้าง แต่ข้คนอาการก็ว่าค่อยคลายแล้ว แต่กระหม่อมฉันเห็นว่า
ไม่ดีกว่าเจ้าพระยานครมากนัก ก็ว่าเจ้าพระยานครแต่ที่โสดไม่ต้อง
โรคอย่างนี้รักษาหายยากอยู่

พระองค์เจ้าดวงจันทร์ตั้งแต่เดือนเก้ามาจนเดือนสิบประชวรมาก
เป็นพระโรคบิดตกพระโลหิตพระเสมือหะ กระหม่อมฉันให้ท้าวสมศักดิ์
(๒๕) ขนไปเยี่ยม เพราะที่ขนอาการไม่ได้ทูลท่าน บอกลงมาว่า ครั้น
ท่านจะยังไม่สิ้นพระชนม์ ท่านคงจะหาย ครั้นเมื่อวันพุธแรมสี่ค่ำเดือน
สิบเอ็ด ท่านเสด็จลงมาหากกระหม่อมฉัน ตรัสบอกว่าท่านหายประชวรแล้ว
เมื่อวันอาบนำศพเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ท่านก็เสด็จไปได้ แต่พระองค์เจ้า
คารา (๒๖) นั้นกระหม่อมฉันวิตกอยู่ ด้วยท่านก็ทรุดโทรมชอุบมมา
นานแล้ว ครั้นท่านพบใครท่านก็ทรงกรรแสงรำไป ประชวรลมวันละ
สองครั้งสามครั้ง อดสาหะพาหุลานเสด็จลงมาหากกระหม่อมฉันวันหนึ่ง
การต่อไปจะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบเลย

ชายศรีสิทธิธิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญาและญาติพี่น้องอื่น ๆ
พวกเมืองนครศรีธรรมราชก็อยู่เย็นเป็นสุขโดยมาก ไม่ช่วยใช้อันใดนัก
แต่ข้ข้มารดาศรีสิทธิธิงไชย หลิงอรไทยเทพกัญญาช่วยเป็นวรรณโรค

เนื่อง ๆ หายไปคราวหนึ่ง แล้วก็กลับเป็นอีก แต่ไม่ขึ้นที่สลักสำคัญออก
 เห็นจะเป็นโทษโลหิตและน้ำเหลืองเสียจะต้องรูด้ายใหญ่ ๆ เสียสักคราว
 เห็นจะปกติก็ไปคอก ไม่สู้อะไรนัก หนู (๒๗) บุตรเจ้าพระยามหา
 ศิริธรรมนั้น เป็นเหตุอย่างไรไม่ทราบ สิ่งของในเฝ้าเรือนจำนำเขาเสียหมด
 ของไปตกอยู่ที่ผู้รับจำนำราคาถึง ๓๕ ซึ่ง แต่ขี้ความอยู่ เมื่อโรยญาติ
 พนองจะเข้ามาถอนนำหรือรบเบียดหวัดจะไปพักที่เรือนแล้ว ก็ไปเยี่ยมเอา
 มาเรียงรายไว้ ครั้นพวกนั้นไปแล้วก็ให้ชาวบ้านไปคืนผู้รับจำนำ ภายหลัง
 ท่านผู้หญิงเข้ยม (๒๘) สืบทราบเข้าว่าเป็นดังนั้น ก็เข้ามาชำระกัน
 กันเหตุที่จะได้ทราบนั้นเพราะเกิดความเพราะเขาทั้งหนึ่งถือกล่าวโทษ
 หม่อมเจ้าบรรจง (๒๙) ว่าซุกซนเป็นหนี้สินมาก และหนูไปสมคบกับ
 หม่อมเจ้าบรรจง ด้วยนั้นถือกันว่าเป็นญาติข้างคุณทานิ (๓๐) กรมหมื่น
 สรีนทรวิชัย หม่อมเจ้าบรรจงเที่ยวหลอกลวงข้างโน้นข้างนี้ เอางาน
 และสิ่งของเขาไป คิดเป็นเงินถึง ๔๘ ซึ่ง ต้องจำไว้ เร่งเงินให้เขาก็
 ไม่ได้ กรมหมื่นจึงไต่หักเอาเขี้ยวหวัดหม่อมเจ้าในกรมหมื่นสรีนทร
 วิชัยไว้ทั้งกรม ใช้หนี้เสีย แล้วตัวหม่อมเจ้าบรรจงก็ไล่ไปเสียจากวังแล้ว
 แต่หนูนั้นเขาทำวุ่นในตัวของเขาเอง หมกไปในทรัพย์เขาเอง ไม่ได้
 เป็นหนี้ใคร กรมหมื่นก็นั่งอยู่

ในชั้นภายหลังแต่หญิงสุขมาลมารศรี บุตรลำดับเกิดแล้วนั้นมา
 กรมหมื่นมีบุตรอีก ๓ คน คือ บุตรหญิงชื่อ นารีรัตน ออกเมื่อ
 วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนหก มารดาชื่อวงค์เป็นลาว ๓ คือ บุตร
 ชื่อไชยยานุชิตเป็นบุตรที่ ๗ ของเตียง ออกเมื่อวันอังคารแรมหกค่ำ

เกอนเกา ๓ คือหญิงเล็กนงขยงเขาวลกลษณ ออกเมอวอนอองการชน
 สตามคำเคอนสยสอง จะไค่ชอว่าบรรบเบญจมา ๓ บุคร์กระหม่อมฉนมี
 อยู่บคน ชาย ๒๕ หญิง ๒๓ รวมเป็น ๔๘ คน อยู่ค้อยู่หมคไม่บ่วยใช้

การศพท่านผู้หญิงอินนั้น กระหม่อมฉนไค่สั่งให้เจ้าพนักงาน
 คุมโกศออกมา กยไค่ให้เงินสยชัง ไทวสังเค็ดเจ็ดสำรับ มอขให้
 มาแก่พระเสนทานนคร์ค้วยแล้ว

จกหมายมาฉนวนพอ แรมสตามคำ เคอนสยสอง บระภาคร์คก
 คักราช ๓๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๗๔๓ ในรัชชกาลยคยุนน.

ในพระราชหตถ์ ฉะบับที่ ๔

๑ ชายคักคองค พระเจ้าลกลยาเชอ คอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
 ประสูติเมอบเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๗ สิ้นพระชนม์ในรัชชกาลที่ ๕ เมอ
 พ.ศ. ๒๔๕๒

๒ พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (เสื่อ) เป็นข้าหลวงเคิมใน
 รัชชกาลที่ ๔

๓ ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยานครนอยคินเมือง เป็นฉิกา
 พระยาพินาศอคค พระบาทสมเด็จ ๑ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกยอ
 คำรัสเรียกว่า ฟ้อน แจงอยู่ในหนังสือจกหมายหลวงอคคมสมบัค

๔ นายเอี่ยม บุคร์พระยาเสนานชิต (นช) ถึงรัชชกาลที่ ๕
 ไค่เป็นพระยาเสนานชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๕ พระยาภูเก็ท (ทัก) ถึงรัชชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระยาวิชิต
สงคราม จางวางเมืองภูเก็ท

๖ องค์พระทริราชคณีย คือสมเด็จพะศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุง
กัมพูชา สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

๗ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) บุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์
สิงหเสนี)

๘ พระยาสีหราชฤทธิไกร (บัว) เป็นข้าหลวงเดิมในรัชชกาล
ที่ ๔

๙ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศ พระเจ้าลูกยาเธอรัชชกาลที่ ๒
ทรงพระนามพระองค์เจ้าโต ประสูติในรัชชกาลที่ ๓ เมื่อขกน พ.ศ. ๒๓๔๖
สิ้นพระชนม์ในรัชชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

๑๐ เจ้าพระยาธรรมา (เสือ) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)

๑๑ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา พระเจ้าลูกเธอในรัชชกาลที่ ๑
ประสูติเมื่อขกน พ.ศ. ๒๓๓๓

๑๒ พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) ถึงรัชชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยา
ธรรวมมนตรี

๑๓ พระยาปราจิณ (ลม้ง) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) ถึง
รัชชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยาธรรมา

๑๔ พระองค์เจ้ามงคลเลิศ พระองค์เจ้าทรงตั้ง ในกรมหมื่น
มายุคยาพิทักษ์

๑๕ คือสมเด็จพะเทพศิรินทราวบรมราชินี

๑๖ คอสมเค็เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
 ๑๗ เจ้าฟ้าอัศราพงศ์ ในกรมพระราชวังบวรมหาดัศกัศพลเสพ
 พระองค์เจ้าคาราวดี ลูกเชอกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็นพระ
 มารดา

๑๘ พระองค์เจ้านลวตธา มักเรียกกันว่า พระองค์ถา ลูกเชอ
 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ประสูติเมื่อขลุ พ.ศ. ๒๓๓๖
 เจ้าน้องร่วมเจ้าจอมมารดาภิพระองค์เจ้าคาราวดี

๑๙ กรมวรจักร พระเจ้าลูกยาเชอในรัชชกาลที่ ๒ ทรงพระนาม
 พระองค์เจ้าปราโมช ประสูติขลุ พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นกรมหมื่นแล้ว
 เลื่อนชนเป็นกรมขนวรจักรธรรมาภาพในรัชชกาลที่ ๕ สิ้นพระชนม์ใน
 รัชชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

๒๐ พระโกศมณฑปที่ตำารสิน คือพระโกศหุ้มผ้าขาว อย่าง
 ที่ทรงพระศัพพระองค์เจ้าวงหน้าและพระองค์เจ้าตั้งในชั้นหลัง พระโกศ
 ที่ประกอบเป็นมณฑปเวลานั้นยังไม่ได้สร้าง

๒๑ หมอขลุเต เป็นพวกมิชันนารีเข้ามาอยู่แต่ในรัชชกาลที่ ๓
 ตั้งขานเรือนและโรงพิมพ์อยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ริมข้อมวิชัย
 ประสูติที่ ตายในรัชชกาลที่ ๕

๒๒ วิศสมอรายเป็นนามเดิมของวิศราชาธิวาส

๒๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระเจ้าลูกยาเชอในรัชชกาล
 ที่ ๒ ทรงพระนามพระองค์เจ้านวม ประสูติในรัชชกาลที่ ๑ เมื่อ
 ขลุโรง พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชชกาลที่ ๕ เมื่อขลุแม พ.ศ. ๒๔๓๕

- ๒๔ หมอแก้วเบล เป็นชาตินิสกอก เข้ามาอยู่เป็นแพทย์ประจำ
สถานกงสุลอังกฤษ
- ๒๕ ท้าวสมศักดิ์ (นก)
- ๒๖ พระองค์เจ้าคารา ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุร-
สิงหนาท เป็นพระมารดาเจ้าฟ้าอิศราพงศ์
- ๒๗ หนู บุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม คนเดียวกับหนูชี่
- ๒๘ ท่านผู้หญิงเขมม ภรรยาพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ ชูโต)
เป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่
- ๒๙ หม่อมเจ้าบรรจง ในกรมหมื่นสุรินทรรักษ์
- ๓๐ คุณตานี่ เจ้าจอมมารดากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นธิดา
เจ้าพระยามหาเสนา ขุนนาค แต่เจ้าคุณนวมมีใ้เป็นมารดา
-

ฉบับที่ ๕

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาว้เจ้าน้าของ
กรมหม่อมฉันให้ทราบ ด้วยหนังสือรับสั่งของเสด็จไปวัดให้ชนหมื่นชาว
อุทิมัย ถอดมานั้น ได้มาถึงมือกรมหม่อมฉันเมื่อฉวันอาทิตย์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
เดือนแปดอศุภมาส ความที่อ่านทราบแล้ว กรมหม่อมฉันคิดด้วยเกล้าฯ
ว่าเสด็จประพวรครั้งนี้ ประพวรพระโรคใหญ่พระโรคมาก พระชนม์
พรรษาแก่มาแล้ว จะเสด็จไป ๆ มา ๆ ในกลางทะเลกรมหม่อมฉันก็
วิตกมากนัก ซึ่งว่าจะเชิญบ้านุ้ยเข้ามาด้วยนั้น บ้านุ้ยก็ออกมาจากกรุง
อยู่เมืองนครศรีธรรมราชแต่อายุ ๕๓ - ๕๔ บกียังขุ่นว่ากลัวทะเลนัก แต่
บ้านุ้ยอยู่เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้เข้ามาเลยถึง ๔๕ ข้มาแล้ว อายุ
บ้านุ้ยก็ถึง ๘๘ นับว่า ๘๘ ข้มาแล้ว ถ้ามีสติอยู่ไม่หลงใหลก็จะไม่ยอมมา
ถ้าหลงใหลพันเพื่อนจะพามาร่อนรับร่อนเร่ ก็เป็นทวิตกนัก พระองค์
ของเสด็จนั้นเพราะเป็นเจ้าเป็นนาย อย่างไร ๆ เมื่อสิ้นความวิตกความ
ประสงค์แล้ว ก็ควรจะตอ้งเสด็จกลับคืนมายังกรุงเทพมหานครงได้
ก็ถ้าเสด็จกลับมาแล้วให้การเป็นเสร็จแต่ครั้งหนึ่งคราวเดียวได้ ก็เป็นที่
ที่ถ้ากลับมีพระประสงค์จะให้ไปส่งเสด็จอีก แล้วรับเสด็จอีกเป็นหลาย
ครั้งหลายคราว กรมหม่อมฉันวิตกนัก เพราะบ้านุ้ยก็ชราามากแล้ว
เสด็จก็เจริญพระชนมายุมากแล้วก็ประพวรอยู่ด้วย ก็ถ้าเสด็จจะทรงระลึก
ถึงกรมหม่อมฉัน ๆ นึกว่าในกลางเดือนเก้าหรือแรมอ่อน ตัวกรมหม่อม
ฉันจะลงไปเฝ้าเสด็จเอง แต่จะขอเฝ้าเพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช

จะให้ มีผู้ ไปรับเสด็จลงมาพบกระหม่อมฉัน เพราะจะขึ้นไปเฝ้าให้ถึง
เมืองนครศรีธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่มีความลำบากแก่เจ้า
พระยานครและกรมการไพร่ข้าราชการทั้งปวงนั้นไป กระหม่อมฉันจะ
หยุดเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจะให้ชายศิริสิทธิ
ธิงไชย หลวงจอร์ไทยเทพกัญญาบุตรกับมารดาไปเฝ้าถึงที่ประทับ และ
เยี่ยมเยียนบ้านุ้ย และญาติพี่น้องแล้วกลับลงมาเรือ ถ้าจะเสด็จมาให้
กระหม่อมฉันเฝ้าได้ ก็จะไม่เสด็จลงมาด้วย เมื่อเสด็จมาพบกับกระหม่อม
ฉันแล้ว กระหม่อมฉันจะได้กราบทูลปรึกษาหารือการให้ถวญถึ ก็ถ้ามี
พระประสงค์จะเสด็จกลับมากองเทพฯ ให้ได้ ก็จะได้เสด็จกลับมาร่วม
กับกระหม่อมฉันทีเดียว เป็นพระเกียรติยศสมควรเหมือนเมื่อเวลาแรก
เสด็จออกไปเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ถ้าจะยังไม่เสด็จกลับ ก็จะได้
ให้ไปส่งเสด็จกลับไปอยู่กับบ้านุ้ย ไม่ต้องเสด็จเข้ามาเยี่ยมกระหม่อม
ฉันให้ลำบากถึงกรุงเทพ ฯ เลย

พระองค์เจ้าคุณทิ (๓) สิ้นพระชนม์แล้วแต่วันศุกร์แรมสิบค่ำ
เดือนแปดยุดรพาสาธ พระศพเชิญไปไว้ที่วังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ได้ยินว่า
จะได้ถวายพระเพลิงต่อเดือนเก้า การทั้งปวงเป็นการในพระบวรราชวัง
อนึ่งหม่อมเจ้าช่อมในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรงค์ ซึ่งภายหลังมาไต่เดือน
แปดเป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ์ บวชโรคหัดมานานแล้ว ในบัดนี้ตั้งแต่เดือนหก
มาช่วยหนักถึงชีพตักษัยเสียแล้ว เมื่อวันพุธแรมหกค่ำเดือนแปด
ยุดรพาสาธ จะไต่ปลงศพในเดือนเก้าหรือเดือนสิบ

จดหมายมาณเดือนแปด บุกนั้ญจตัก คักราช ๓๒๒๕

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๕

๑ พระองค์เจ้ายศดี ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อขงวศ พ.ศ. ๒๓๓๕

ฉบับที่ ๒

จดหมายมายังพระยาวิจิตรสรไกร พระเสนหามนตรีให้ทราบ ด้วย
มีคนข้าพเจ้ามีเรือกลไฟขึ้นใหม่อีกลำหนึ่ง ให้ชื่อว่า ขรรษาขรรษฤทธิ (๑)
มีกำลังร้อยแรงม้า เกือบสองร้อยตัว ข้าพเจ้าจะใคร่ลองเรือไปเล่นเล่นใน
ทะเลตามลมอากาศพอสบาย ไม่อยากจะขนย้ายขึ้นเมืองใด ไม่อยาก
ไต่ของถวายและอะไร ๆ ของผู้ใดออก เพราะท่านทั้งปวงไต่เสียของ
ถวายมามากแล้ว อนึ่งเมื่อวันอาทิตย์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำเดือนแปดศกตราสาร
ข้าพเจ้าไต่รับหนังสือของพระองค์เจ้าขรรษฤทธิ มีมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๓
ความว่าท่านมีพระประสงค์จะเสด็จมากรุงเทพฯ จะใคร่พบข้าพเจ้า ขอ
ให้จักเรือกลไฟไปรับ ข้าพเจ้าเห็นพระองค์เจ้าขรรษฤทธิเจริญพระชนมายุ
มาก แล้วก็ประจวบอยู่ด้วย จะเสด็จมาในทะเลลำบากนัก ข้าพเจ้าวิตก
อยู่ เมื่อท่านทรงระลึกลงจะใคร่พบข้าพเจ้าแล้ว ในกลางเดือนเก้าหรือ
แรมอ่อน ๆ ข้าพเจ้าจะไปทอดเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช
จะใช้ชายศิริสิทธิธงไชย หมิงฮอไทยเทพกัญญา บุตรภักขมารดาและ
ญาติขึ้นไปเฝ้าแต่เวลาเช้าถึงพระองค์ท่าน และเยี่ยมเยียนข้าน้อยและ
ญาติอื่น ๆ แล้วไปนมัสการพระมหาธาตุ เวลาบ่ายแล้วจะไต่กลับมาลง
เรือณวันนั้น ให้พระยาวิจิตรสรไกร พระเสนหามนตรี จักเรือ จักช่างวอ
ช่างกุ่มมารับในเวลาเช้า ถ้าพระองค์เจ้าขรรษฤทธิจะใคร่เสด็จลงมาพบ
ข้าพเจ้าที่เรือ ก็ให้พระยาวิจิตรสรไกร พระเสนหามนตรี ช่วยกันประคอง
ประคองรับเสด็จส่งเสด็จ ให้ท่านเสด็จมาโดยสบายตามพระประสงค์เถิด

จงอย่าได้ปลุกพลับพลาฝาเลื่อนและจักการอื่น ๆ นอกจากการที่วันโดย
 ข้าพเจ้าไม่ชนยานชนเมืองแล้ว เพราะจะขึ้นไปถึงที่ประทับเมืองนคร
 ศิริธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่มีความลำบากแก่เจ้าพระยานคร
 และกรมการ และไพร่ใช้ราชการนั้นไป

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๒

๑ เรือพระที่นั่งบรมราชวรฤทธิ เข้าใจว่าลำเดียวกับที่ (เปลี่ยน
 นาม) ปรากฏภายหลังว่า เรือพระที่นั่งอัครราชวรเคซ เป็นเรือกลไฟ
 ๒ ปล่อง

พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช
ของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ฉนกร)

เมื่อครั้งกรุงเก่า ในแผ่นดินเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเสวยราชสมบัติ พระยาราชสุภาวดีมาเป็นพระยาศรีธรรมมาโคกราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช โปรดให้หลวงนายสิทธิ นายเวรมหาคเล็ก^(๑) มาเป็นพระปลัดเมืองนคร ฯ ภายหลังพระยานครศรีธรรมราชถูกอหิธรณ์ต้องกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ถอดจากเจ้าเมือง เวลากลางเก่าเสียแก่พระม่านนั้นห้ามเจ้าเมืองไม่ มีแต่พระปลัดเป็นผู้รักษาราชการเมือง จึงตั้งควขันเป็นเจ้านคร ยกกองทัพไปตีเมืองชุมพร, เมืองปัตตานี, ไชยา, หลังสวน, กระ, ระนอง, ตะกั่วทุ่ง, ตะกั่วป่า, พังงา, เมืองพัทลุง, สงขลา, ตานี, หนองจิก, เทพา, ยะหริ่ง, เมืองไทร, ปลิศ, สัตต, ภูเก็ต, รวมทั้งเมืองศรีวิชัย, กระบี่, กาญจนดิษฐ์, มาขันเจ้านคร เจ้านครทั้งเป็นชุมนุม ๑ ไม่ขึ้นต่อกรุงเทพ ฯ^(๒)

(๑) หลวงสิทธิ นายเวรคนนั้น เข้าใจว่าชื่อ หนู ด้วยมีในคาถาประกาศพิชิตรัฐเมืองนคร ใช้คำว่า มุสิก ในที่ชานนามเมื่อเป็นเจ้านคร ฯ เห็นจะเป็นเชื้อชาราชการเก่าในเมืองนครศรีธรรมราช

(๒) ชื่อหัวเมืองต่าง ๆ ที่กล่าวนี้ไม่ถูกต้องตามจริง ด้วยเป็นเมืองตั้งที่หลังกรุงเจ้านครหลายเมือง และที่แน่นอน เมืองไทรและเมืองตานีคงเป็นอิสระเหมือนกัน มิได้ขึ้นนครศรีธรรมราช ครองเจ้านคร

เมื่อยลเอกศกฤตศักราช ๑๑๓๑ เจ้ากรุงธนบุรีมีอำนาจแต่งตั้ง
ให้พระยาจักรี (แขก) ๑ พระยายมราช ๑ พระยาศรีพิพัฒน์ ๑
พระยาเพชรบุรี ๑ ยกกองทัพมาตั้งชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช แม่ทัพ
ทั้งปวงต่างก็ยกไปแล้ว ภายหลังทรงเห็นว่ากองทัพยกไปอ่อนแอ
พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยกกองทัพหลวงหนุนออกมาที่ เมืองชุมพร, เมือง
ไชยา, แดกเป็นลำดับ เจ้านครให้อุปราชตั้งค่ายต่อสู้ท่าหมาก ๑
ค่าย คลองปากนคร ๑ ค่าย คลองศาลาสี่หน้า (คือปากพญา) ๑
ค่าย กองทัพกรุงธนบุรียกมาตีแตก หลวงสงขลา (วิเชียร) พา
เจ้านครกับครอบครัวอพยพหนีไปอยู่เมืองตานี พระเจ้ากรุงธนบุรียก
กองทัพเข้าเมืองนครศรีธรรมราช ดำรัสให้พระยาจักรี พระยาพิไชยราชา
ยกกองทัพเรือติดตามเจ้านครไป

ฝ่ายพระยาตานีเกรงพระเดชานุภาพ ก็จับเจ้านครและครอบครัว
ส่งมาถวายแต่โดยดี

ขณะนั้นโปรดให้ต่อเรือรบขึ้นทันที ๑๐๐ ลำเศษ และพระราชทาน
พระราชทรัพย์ให้ข้าราชการทั้งปวงทำการสถาปนาซ่อมแปลง พระอาราม
ที่เมืองนครศรีธรรมราชชนหลายอาราม

ครั้นทรงจัดการบ้านเมืองเสร็จแล้ว ก็เสด็จยกทัพกลับกรุงธนบุรี
และให้เชิญพระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราชมาจนจำต้องไว้ที่กรุง
ธนบุรีด้วยทั้งขบ ครั้นแล้วจึงเชิญต้นพระยาสุเมรุมาตั้งไว้อย่างเดิม

แต่ตัวเจ้านครกับครอบครัวนั้น เมื่อเลิกทัพกลับมาก็คุมเข้ามา
ยังกรุงธนบุรีด้วย แต่ทรงพระราชดำริว่า เจ้านครไม่มีความผิดต่อ

พระองค์ ซึ่งใคร่บ่งกั้นก็เพราะต่างคนถือว่าตัวเป็นใหญ่ จะลงเห็นว่า
 เจ้านครเป็นขบถนั้นไม่ได้ จึงโปรดพระราชทานให้พันโทฯ ให้รับพระ
 ราชทานนำพระพิพัฒน์สัตยาอยู่เป็นข้าราชการในกรุงเทพฯ ฯ ค่อยไป

แล้วโปรดให้พระเจ้าหลานเธอ เจ้าราชวงศ์ อยู่ครองเมือง
 นครศรีธรรมราชได้ ๗ ปี เจ้าราชวงศ์ถึงแก่พิราลัยที่เมืองนคร
 ศรีธรรมราช เมฆวอกอสูรค กุลศักราช ๑๑๓๘ ฝ่ายเจ้านครเข้ามา
 อยู่ในกรุงธนบุรี ใต้รับราชการตามเสด็จไปทัพศึก เจ้ากรุงธนบุรี
 ใ้ว่างพระทัยในเจ้านคร จึงให้เจ้านครกลับออกไปครองเมืองนคร
 ศรีธรรมราชเมฆวอกอสูรค กุลศักราช ๑๑๓๘ ใต้รับสุพรรณภูมิ
 เป็นพระเจ้าานครศรีธรรมราช เจ้าฉันทสิมา (๑) มีเกียรติยศเสมอเจ้า

(๑) เรื่อง พระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตั้งเจ้านครเป็นเจ้าประเทศราช
 อ้างเหตุในสารตราอีกข้อ ๑ ว่า ได้ถวายธิดาทำราชการ และธิดานั้นมีพระ
 ราชโอรส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ว่า
 ทำนองพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้ทรงปรารภเรื่องสืบสันตติวงศ์ พิเคราะห์ตาม
 ความมุ่งหมาย ดูเหมือนตั้งพระทัยจะให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ ลูกเชอ
 องค์ ๑ ครองกรุงกัมพูชา ให้เจ้าทัพวงศ์ลูกเชอ ซึ่งภายหลังเป็นพระ
 พงศ์นรินทร์ ซึ่งเป็นหลานเจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วน
 กรุงธนบุรีนั้นจะมอบราชสมบัติประทานเจ้าฟ้าจุฬารุวงศ์ ที่เรียกว่า เจ้า
 ฟ้าเหม็น ด้วยเป็นพระราชนัดดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์
 ด้วยเหตุนี้ จึงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองประเทศราชไว้

ประเทศราช ตั้งพระยาอัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนคร
ไต่คล้ายกรุงธนบุรี ที่ว่าราชการเมืองนครของเดิม เรียกว่าท้อง
พระโรง ซึ่งก่อด้วยอิฐอยู่หลังศาลากลางจังหวัดทุกวันนี้^(๑)

เจ้านครมีหม่อมช่อทองเหนียว เป็นบุตรสาวจีนปาก จีนปากเป็น
พี่เงินบวย จีน ๒ คนพี่น้องเป็นเศรษฐีมั่งมีมาก ศพจีนปากฝังอยู่ที่
ริมคลองที่จะไปท่าแพ เรียกว่า กัง ทุกวันนี้ เจ้านครมีธิดาคด้วยหม่อม
ทองเหนียว ๒ คน ช่อ คุณชุ่ม ๑ คุณปราง ๑ แลเจ้านครมีบุตร
ด้วยภรรยาอื่น คือ ช่อหม่อมทองอยู่ ๑ พระกำแพง ๑ แม่ม่วง ๑

คุณชุ่มได้เป็นภรรยาเจ้าพจน เจ้าพจนนี้เป็นบุตรปลัด มีพี่
สาวคน ๑ ช่อคุณชี่ คุณชี่ไม่มีสามี มารดานั้นเรียกว่า คุณหญิง ๆ
สร้างวัดพระคี่ คุณชี่สร้างวัดแจ้ง ที่อยู่ตำบลท่าวังเคียววัน คุณปราง
นั้น เมื่อเจ้านครเข้าไปถูกกักอยู่กรุงเทพฯ ได้ถวายเป็นพระสนม
เจ้ากรุงธนบุรี^(๒)

(๑) ตึกหลังนี้ข้าพเจ้าได้เคยเห็น เป็นตึกเล็ก ๆ ทำค่าง ดั่งด้าย
ว่ามีใช้ท้องพระโรง และเป็นของสร้างที่หลัง อาจจะมีสร้างครั้งที่ท้อง
พระโรงเจ้านคร จึงเคยเรียกว่าท้องพระโรง ครั้นเจ้านครนั้น แม้ใน
กรุงธนบุรีท้องพระโรงก็ยังไม่เป็นตึก (ค.ร.)

(๒) ช่อตูกเม็ยเจ้านครไม่เคยปรากฏชัดเจนในที่อื่น ในบัญชี
ชาติคุณนิมพิ์คุณปรางไปคน ๑ คุณนิมนั้นที่บิดาได้ถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี
ได้เป็นพระสนมเอก ปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่า เทียบที่กรม
บริวารภักดีศรีสุदारักดี มีตูกเธอ ๒ องค์ ชื่อเจ้าทศพงษ์ ภายหลังได้

ครั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ไท่เสด็จเถลิง
 ถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชดำริว่า ที่เจ้ากรุงธนบุรียกเจ้านคร
 ขุนเป็นพระเจ้าประเทศราชนั้น เป็นการเหลือเกินไป จึงโปรดให้ยก
 บรรดาศักดิ์กึ่งเป็นเจ้าพระยานคร และให้ลดตำแหน่งเสนาบดีเมืองนคร
 ลงเป็นกรมการเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ และให้ยกเมืองสงขลาซึ่งขึ้น
 เมืองนครอยู่ในครั้งนั้นเป็นหัวเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ ด้วย

ต่อมาเจ้านครศรีธรรมราชแก่ชราว่าราชการบ้านเมืองพ้นเพื่อนไป
 เจ้าพัฒน์บุตรเขยเข้าไปเป็นโจทย์ พ้องกล่าวโทษเจ้านคร มีตราให้หา
 เจ้านครก็บิณฑลเสียหลายครั้ง แล้วจึงได้ตัวเข้ามากรุงเทพ ฯ โปรด
 ให้เอาออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช เข้ามาอยู่ใน

เป็นพระพงศ์นรินทรองค์ ๑ เจ้าทศภัย ภายหลังได้เป็นพระอินทรอภัย
 องค์ ๑ คุณปรางน้องคุณนิมที่กล่าวไว้ ถวายตัวในพระเจ้ากรุงธนบุรี
 นั้น ตามเรื่องราวที่ปรากฏ เห็นจะไม่ได้เป็นพระสนมอยู่ก่อน ด้วยปรากฏ
 ว่า เจ้าพระยาพิไชยราชาให้เก่าแก่เข้าไปขอต่อเจ้าจอมมารดาฉิม พระเจ้า
 กรุงธนบุรีทราบ ทรงพระพิโรธ ว่าเจ้าพระยาพิไชยราชามังอาจจะมาเป็น
 เขยน้อยเขยใหญ่กับพระองค์ ถึงให้ประหารชีวิตเจ้าพระยาพิไชยราชา
 แต่คุณปรางอยู่ในวังต่อมามีครรภ์ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงพระราช
 ทานแก่เจ้าพัฒน์ อุปราชเมืองนครรับไป คดอดบุตรเมื่อบ่มะเมีย จุด
 คักราช ๑๓๓๖ บุตรนั้นคือเจ้าพระยานคร น้อย จึงเชื่อกันว่า เจ้าพระ
 ยานคร น้อย เป็นลูกพระเจ้ากรุงธนบุรี

กรุงเทพ ฯ ทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าพ็ฉน์ อุปราชบุตรเขยเจ้านคร
ให้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อยมะโรงฉศก จุลศักราช ๓๓๔๖
และครั้งนั้น พระยาสังขลามีความผิดจึงโปรดให้เมืองสังขลากลับไป
เป็นเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชดังแต่ก่อน เจ้านครถึงอนิจกรรมที่

กรุงเทพ ฯ เจ้าพระยานคร พ็ฉน์ กับคุณหญิงชุ่มได้เก็บอัฐิเจ้านคร
กับอัฐิหม่อมทองเห็นขวมาก่อเจดีย์ ทำตักขรรุไว้ ทิวค้ำเมืองนคร

ครั้นเมื่อเจ้าตากออกจากราชสมบัติแล้ว เจ้าพระยานครศรี

ธรรมราช (พ็ฉน์) กับคุณหญิงชุ่ม จึงได้รัยคุณปรางซึ่งเป็นพระ
สนมเจ้าตาก พาออกมาจากกรุงเทพ ฯ แต่เวลานั้นมีครวรรักได้ ๓ เดือน
แล้วมากลอสกทเมืองนคร บุตรเป็นชายให้ชื่อว่า คุณชายน้อย^(๑)
พระยาศรีธรรมราช พ็ฉน์ มีบุตรหญิงกับคุณหญิงชุ่ม ๓ ชื่อคุณหญิง
ใหญ่ ๓ (คุณหญิงเล็ก ๓)^(๒) และมีบุตรชายกับภรรยาอื่น ที่ได้
รัยสัญญาบัตร คือ นายจำยองมหาดเล็ก ๓ พระราชภักดี (ร้าย)
ยกบุตรเมืองนคร ๓^(๓) บุตรหญิงชื่อหนู ภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

(๑) ครวงนี้ผิด ที่จริงคุณปรางออกไปแต่ครั้งกรุงธนบุรีตั้งถ้าว
มาแล้ว

(๒) ที่เรียกว่า คุณหญิง นี้ เป็นคำพวกชาวนครเรียก แต่เรียก
กันในกรุงเทพ ฯ ว่า คุณนุ้ยใหญ่ คุณนุ้ยเล็ก

(๓) บุตรเจ้าพระยานคร พ็ฉน์ นอกจากบัญชีนี้ ได้ความว่า
ชื่อ นิม เป็นพระยาภักดีภุชร์ อยู่วังหน้าคน ๓ ชื่อ นายเว็กคน ๓ นาย
กุนคน ๓ ไม่ได้ทำราชการ

ชอติม ๑ ทิมน์เมอรัชชกาลที่ ๒ ได้เข้าไปอยู่ทวงกรมหมื่นคักกพิลเสฟ
 ครั้นรัชชกาลที่ ๓ กรมหมื่นคักกพิลเสฟได้รับพระราชทานเกียรติยศ
 เป็นกรมพระราชวังบวร ฯ ทิมก็ตามเสด็จไปอยู่ในพระราชวังบวร ฯ
 ด้วย ครั้นกรมพระราชวังบวรมหาคักกพิลเสฟสวรรคตแล้ว โปรด
 เกล้า ฯ ให้ทิมมารับราชการในพระบรมมหาราชวัง ครั้นรัชชกาลที่ ๔
 ทิมกลับไปรับราชการเป็นพนักงานเฝ้าหอพระอิฎฐิไฉยพระราชวังบวร ฯ
 ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดบละ ๑ ชั่ง ครั้นวันที่ ๑๙ ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐
 ทิมถึงแก่กรรม

เมื่อพะม่ายกทัพยกทัพเรือมาทางเมืองมริคในเดือนอ้าย แก่งห่วน
 แมงยี่เป็นแม่ทัพใหญ่ แต่งให้ยี่ห่วนเป็นแม่ทัพ ยกทัพเรือไปทาง
 ทะเลเมืองกลาง แล้วให้เนมโยคองนริคเป็นทัพหน้า ตัวแก่งห่วนแมงยี่
 เป็นแม่ทัพ ยกมาตีเมืองชุมพร, เมืองไชยา, เจ้าเมืองทั้งสองเห็น
 ว่าพะม่ายกมามากไม่สามารถจะสู้รบได้ จึงเทครัวเข้าขาทงเมืองเสียบ
 พะม่ายก็เอาไฟเผาบ้านเมืองเสียบทั้ง ๒ เมือง แล้วยกมาตีเมืองนครศรี
 ธรรมราช

ขณะนั้น เจ้าพระยานคร พัตน์ ได้ข่าวว่า เมืองชุมพร, เมือง
 ไชยา เสียบแก่พะมาแล้ว จึงแต่งให้กรมการคุมพลพันเศษมาตั้งขัดตา
 ทัพพะม่ายอยู่ที่ท่าต่อแดนเมืองไชยา ครั้นพะม่ายกไปยังไม่ได้รับ พะม่าย
 คึกขุบายให้คนชาวเมืองไชยาไปร้องบอกหลวงชาวเมืองว่า กรงขางอก
 เสียบแก่พะมาแล้วอย่าสู้รบเลย ให้ออกมาเสียบโดยคิเถิด กรมการนำ
 ความไปแจ้งแก่เจ้านครพัตน์ เจ้านครพัตน์สำคัญว่าจริง เพราะ

มิได้เห็นทัพกรงออกไปช่วย ท้วยในเวลานั้นกรุงเทพ ฯ ยังรบติดพัน
กับพระม้าทางเมืองกาญจนบุรีอยู่ จึงยังมีต่อยกไปช่วย เจ้าพระยา
นครพัฒนจึงทิ้งเมืองเสีย พาพรรคพวกครอบครัวหนีไปอยู่ที่นอกเขา
ตำบลจันดีปลายคลองคุดกวัน แขวงอำเภอฉวาง ที่ซึ่งเจ้าพระยานคร
พัฒนไปตั้งทัพอาศัยอยู่ เรียกว่าทัพเจ้าพระยายังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้
พระม้าไต่เมืองนครศรีธรรมราชก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง ให้รวบรวมพลกอง
ทัพจะยกไปตีเมืองพัทลุง เมืองสงขลาต่อไป

ฝ่ายข้างเมืองพัทลุง เจ้าเมืองกรมการไต่แจ้งว่าเมืองชุมพร เมือง
สงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เสียแก่ข้าศึกแล้ว จึงปรึกษากันคิดจะ
ยกครอบครัวหนี ยังมีพระสงฆ์องค์ ๑ ชื่อมหาช่วยเป็นเจ้าอธิการวัดใน
แขวงเมืองพัทลุง ลำแดงวิชาเวทมนต์ลงเลขยันตร์ กระตุกประเจียด
มงคลให้แก่กรมการนายบ้านชาวเมืองทั้งปวง คนเหล่านั้นก็นิยมยินดี
ถอมันเอาสิ่งนั้นเป็นเครื่องขอกันสาตราวุธ พาให้ใจกล้าขึ้นถึงอาจสู้รบ
ด้วยพระม้าไต่ กรมการจึงจัดพลได้พันเศษแล้วเชิญท่านมหาช่วยอาจารย์
ชุนคานหาม (นัยหนึ่งว่าช้างเข้ามาในกองทัพด้วย) ยกออกมาตั้ง
คอยรบทัพพระม้าอยู่กลางทางห่างเมืองพัทลุง พระมหาช่วยมีขัน ๒
กระบอกยกตืนสั่งให้ศิษย์เคียวมาหน้าช้าง พระม้าข้าศึกก็เห็นเป็น
กองทัพใหญ่ยกมาก็ตกหนีไป

ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จยกกองทัพเรือมาลงเมือง
ชุมพร ตั้งค่ายหลวงประทับอยู่ในเมือง จึงมีพระบัญชาท้าวสั่งให้พระยา

กลาโหมราชเสนา พระยาจำแสนยากร กองหน้า ยกทัพยกถ่วงออกไป
ตั้งอยู่ณเมืองไชยาเป็นหลายค่าย

ฝ่ายกองทัพพระม้าย้ำแจ้งว่าทัพกรุงยกออกไป แม่ทัพจึงให้เนมโย
คุมพรรคกองหน้า ยกกองทัพมารบทัพกรุง แก่งห้วยแม่ทัพก็ยก
หนีมา พอทัพหน้าพระม้ายกมาปะทะทัพไทยที่เมืองไชยายังไม่ทัน
จะตั้งค่าย ไทยก็ยกเข้าล้อมพระม้ายำไว้รอบ ชุกสนามเพลารบกันกลาง
แปลงแต่เช้าจนค่ำ พอฝนตกทำใหญ่ลงมา พระม้าย้ำจึงแหกออกจาก
ที่ล้อมหนีไปได้ พลทหารไทยไล่ติดตามพระม้าย้ำไปในเวลากลางคืน
พระม้าย้ำมีไค้หยากรอรับ แดกกระจัดพลก็พรายไปที่เดียว ฝ่ายแม่ทัพ
พระม้าย้ำรู้ว่ากองหน้าแตกก็มีไค้มารบ เลยขาดทางหนีไปข้างตะวันตก

ฝ่ายห้วยแม่ทัพเรือซึ่งไปตีเมืองกลาง ไปตีเมืองตะกั่วป่า เมือง
ตะกั่วทุ่งแตกแล้ว ก็ยกเลยไปถึงเกาะกลาง ให้พลทหารขนตั้งค่าย
ล้อมเมืองไว้ ขณะนั้นในเมืองกลาง พระยากลางถึงแก่กรรมลง แต่
ภรรยาพระยากลาง ชื่อจัน กับน้องสาวอีกคนหนึ่ง (ชื่อมุก) เป็นคน
ใจกล้าหาญของอาจ จึงให้กรมการเกณฑ์ไพร่บ้านพลเมืองทั้งชายหญิง
ออกตั้งค่ายรบกับพระม้าย้ำนอกเมือง ยิงปืนใหญ่น้อยโต้ตอบสู้รบกันอยู่
ทุกวัน จนประมาณไค้เดือนเศษ พระม้าย้ำก็หักเอาเมืองมิไค้ ไพร่พลใน
กองทัพก็ซัดสนสะเบียงอาหารลง ก็จำเป็นต้องเลิกทัพกลับไป

ขณะนั้นเจ้าเมืองกรมการตามหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงซึ่งหนีพระม้าย้ำ
ไปนั้น ก็กลับมาเฝ้ากรมราชวังบวร ฯ ทั้งสิ้น ทรงโปรดมิให้เอาโทษ
เพราะเห็นว่าศึกหนักเหลือกำลังที่จะสู้รบ จึงให้ไปรวบรวมไพร่บ้าน

พลเมืองมาอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปจักราชการ
 บ้านเมืองในหัวเมืองเหล่านั้นทุกเมือง เมื่อเสด็จมาลงเมืองนครศรี
 ธรรมราช ให้ตามไต่คว้าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชพคนั้นมา ทรงพระ
 กรณาไ้ปรคยกโทษให้ อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่าพระมหาช่วยซึ่ง
 ไ้ช่วยบ่้องกันเมืองพัทลุงนั้น เป็นผู้ไ้ราชการมีความชอบมาก แต่
 ถ้าจะพิจารณาไปข้างหน้าที่สมณะก็เห็นว่ามัวหมองอยู่ จึงให้สีกออกจาก
 บรรพชิต แล้วตั้งให้เป็นพระยาทุกขราษฎร์ผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง
 ทำราชการฝ่ายฆราวาส แล้วทรงพระราชดำริว่า บรรดาเมืองแขกมละยา
 ที่ตั้งอยู่ชายทะเลตะวันตกทั้งปวง ยังมีไ้ชื้อนน้อมขอมขึ้นแก่กรุงสยาม
 ควรจะไปไ้ไ้เอามาขึ้นเสียให้จงไ้ พระราชอาณาเขตร์สยามจะไ้ไ้แผ่
 ไ้ไพศาลไปในประเทศปากไ้ฝ่ายตะวันตก จึงไ้ปรคให้แม่ทัพหน้ายกไป
 ก่อน ทัพหลวงก็ยกหนุนไป ไ้เมืองตานที่เบ็นเมืองใหญ่ไ้ และเมือง
 อื่น ๆ คือ เมืองตรังگان เมืองกลันตัน เมืองไทร เบ็นคั้นเหล่านั้นมา
 ขอมสวามิภักทิโดยที่ กบหัวเมืองแขกเล็กนอຍทั้งปวงก็ไ้ไ้ไ้หลาย
 เมือง ที่ขอมขึ้นไ้คองคักมี แล้วมีพระบิณฑขารดำริสั่งให้แต่งหนังสือ
 ขอกขื่อราชการเข้ามารายบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบ จึงไ้ปรคให้
 มีตราหากของทัพกลับ กรมพระราชวังบวร ๆ ทรงจักราชการหัวเมือง
 ฝ่ายตะวันตกเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จยกทัพหลวงกลับคั้นกรุงเทพ ๆ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาไ้ปรคเกล้า ๆ ให้มีตราออก
 ไปเลือนยศผู้รักษาเมืองกรมการผู้มีความชอบ แล้วตั้ง จัน ภรรยา
 พระยาถลางซึ่งไ้ช่วยรบสู้กับบ้านเมืองไว้ ไ้คั้นน ชนเบ็นท้าวเทพ

กระสัตร ตัง (มก) นักรบสาวคนหนึ่งเป็นที่ท้าวศรีสุนทร อยู่ในเมือง
กลางด้วย ครั้นนั้นกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงได้ขันทองมาแต่เมือง
ตานี ๒ กระบอก ยาว ๓ วา คอกคียบ ๒ นิ้ว กิ่งกระบอก ๑ ยาว ๕ คอก
คียบ ๘ นิ้ว กระบอก ๑ กระบอกใหญ่ให้จาร์กบอกว่า พระยาตานี ไปรค
ให้หล่อชนเป็นคอกนอกกระบอก ๑ จาร์กชื่อว่า นารายณ์สังหาร แล้ว
ให้หล่อชนอีก ๒ กระบอก ใหญ่รองเป็นคู่ ๆ ลงมา

เมื่อรัชกาลที่ ๑ นั้น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช พัดมั้น ถวาย
คุณหญิงนุ้ยใหญ่ ธิดา ทำราชการในพระราชวังหลวง มีพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าอรุโณทัย ได้เป็นกรมหมื่นคักคิพลเสพแล้ว ต่อมาได้เป็น
กรมพระราชวังบวร ฯ ในรัชกาลที่ ๓ คุณหญิงนุ้ยเล็กถวายในกรม
พระราชวังบวร ฯ มีพระองค์เจ้าหญิงขัติยราช คุณชายน้อยถวายเป็น
มหาดเล็ก ได้เป็นที่นายศัลวิไชย มหาดเล็กหุ้มแพร แล้วเลื่อนเป็นที่
พระอนุรักษภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นถึง
รัชกาลที่ ๒ เจ้าพระยาศรีธรรมราช พัดมั้น มีความชราทพลภาพ ไปรค
ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เจ้าพระยาจางวาง
เป็นผู้ตกแต่งบ้านเมือง พระอนุรักษภูเบศร์ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยา
ศรีธรรมราช สำเร็จราชการเมืองนคร เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ได้แต่ง
กำแพงด้านเหนือและสร้างพระอุโบสถ หอไตรสามหลังที่วัดท่าโพธิ
อุโบสถวัดสัมฤทธิ์ไชย พระวิหารหลวงในวัดพระบรมธาตุ กษัตริย์ปฏิ
สังขรณ์วัดแจ้ง วัดประคอกด้วย แต่ทักษेत्रรรอบองค์พระบรมธาตุ
ของเดิมชำรุด พระครูการามเจ้าวัดสระเรียงเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ ครั้นเจ้า

พระยาสุธรรมมนตรีถึงแก่อสัญกรรม พระยาตรีธรรมราช น้อย ได้
 เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา (๑) ภรรยาของท่านผู้หญิงอื่น เชื้อเจ้ามาแต่
 กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงเรียกว่า พื่อน (๒) ท่าน
 ผู้หญิงอื่นมีบุตรธิดากับเจ้าพระยานครน้อย ๖ คน คือ

๑ เจ้าจอมมารดา น้อยใหญ่ ในรัชชกาลที่ ๓ เป็นเจ้าจอมมารดา
 พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์

๒ เจ้าจอม น้อยเล็ก ในรัชชกาลที่ ๓

๓ เจ้าพระยามหาศรีธรรม ซ่อน้อยใหญ่ เรียกชกชช ๓ ว่าเมือง
 ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ได้เป็นนายคัลวิไชย เข้าใจว่าเมื่อในรัชชกาล
 ที่ ๒ ถึงรัชชกาลที่ ๓ เป็นพระเสน่หามนตรี ปลัด แล้วเลื่อนเป็น
 พระยาพิทลุง แล้วเข้ามาเป็นพระยาอุไทยธรรม รัชมการอยู่ใน
 กรุงเทพ ฯ ถึงรัชชกาลที่ ๔ โปรดให้เป็นเจ้าพระยามหาศรีธรรมผู้รักษา
 กรุงเก่า

(๑) เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชชกาลที่ ๓

(๒) มีในจดหมายเหตุของนายพันโท โต อังกฤษแต่งเรื่อง
 เมืองนครเมื่อครั้งรัชชกาลที่ ๓ ว่า ท่านผู้หญิงนั้นเป็นราชินีบุตร ช่อที่
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงเรียกว่า พื่อน นั้นก็เป็นความจริง
 มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุดวงอุดมสมบัติ ดับถามได้ความจากนางสาวดวง
 ณนคร ธิดาเจ้าพระยานคร น้อยกลาง ว่าท่านผู้หญิงนั้นเป็นธิดา พระยา
 พิณาคัคคีตระกูลทางบางช้าง พระยาอภัยสงครามที่ได้ไปเป็นพระยาถาง
 เป็นน้องท่านผู้หญิง

๔ เจ้าพระยานคร น้อยกลาง ในรัชชกาลที่ ๓ เป็นพระเสนาหามนตรี ปลัดเมืองนคร ไท้เป็นพระยานครต่อเจ้าพระยานคร น้อยถึงรัชชกาลที่ ๔ โปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยานคร

๕ พระยาเสนาหามนตรี ซ่อน้อยเล็ก หรือเอี้ยค ในรัชชกาลที่ ๓ เป็นหลวงฤทธินายเวรมหาดเล็ก แล้วเลื่อนเป็นพระยาเสนาหามนตรี

๖ คุณน้อยหญิง อยู่เมืองนคร ไม่ได้ทำราชการ เจ้าพระยานคร น้อยมีบุตรธิดาคอยภรรยาอื่นอีกหลายคนสืบไคร้ายชื่อ คือ

ส่วนบุตร

๑ ซอแสง ไท้เป็นพระยาไทรบุรี แล้วมาเป็นพระยาพังงาเมื่อในรัชชกาลที่ ๓

๒ ซอนุด เป็นพระยาเสนาหามนตรี ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๓ ซอกล่อม เป็นพระยาวิเชียตสรไกร ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช

ในรัชชกาลที่ ๔

๔ ซอพุ่ม เป็นพระยากาญจนดิษฐ์ ในรัชชกาลที่ ๕

๕ ซอม่วง เป็นพระอุไทยธานี ผู้ว่าราชการเมืองตรัง

๖ ซอหงส์ เป็นพระวิเชียตสรไกร รับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ

๗ ซอฉิม เป็นพระเจริญราชภักดีบรมพิพัฒน์ ผู้ว่าราชการ

เมืองสมุย

๘ พระราชานุรักษ์ ซอไรสืบไม่ไต่ความ รับราชการอยู่ทางเมือง

ไชยา

- ๙ ^๕ชอเสม เป็นหลวงศรีสุพรรณกิจ ปลัดเมืองกาญจนบุรี
 ๑๐ นายเถอน }
 ๑๑ นายเทศ } ^๕๒ คนนี้ไม่ได้ทำราชการ

ส่วนธิดา

- ๑ คุณพัน
 ๒ คุณตลับ
 ๓ คุณทิม
 ๔ คุณปราง
 ๕ คุณแย้ม
 ๖ คุณพุ่ม
 ๗ คุณอ้อม

ทั้ง ๗ นี้ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาล

^๕ที่ ๓

๘ คุณกลิ่น ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ
 รัชกาลที่ ๓ ได้เป็นท้าวศรีสุทธาในรัชกาลที่ ๕

๙ คุณบัว ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ
 รัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าจอมมารคา มีลูกเธอ ๕ พระองค์ คือ กรมขุน
 ศิริรัชสังกาศ และกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์เป็นต้น

๑๐ คุณเอม ไม่ได้ทำราชการ

เวลานั้นเมืองไทรบุรี กับเมืองปลิศ สทูน แขวงเมืองไม่ขึ้นกรุงเทพฯ
 เจ้าพระยาจักรีธรรมราช (น้อย) รัชอาสาไปตีเมืองไทรบุรีทหาร

๔ เจ้าพระยานคร น้อยกลาง ในรัชกาลที่ ๓ เป็นพระเสนาหา
มนตรี ปลัดเมืองนคร ไท้เป็นพระยานครต่อเจ้าพระยานคร น้อย
ถึงรัชกาลที่ ๔ ไปรคให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยานคร

๕ พระยาเสนหามนตรี ชื่อน้อยเล็ก หรือเอี้ยก ในรัชกาลที่ ๓
เป็นหลวงฤทธินายเวรมหาดเล็ก แล้วเลื่อนเป็นพระยาเสนหามนตรี

๖ คุณน้อยหญิง อยู่เมืองนคร ไม่ได้ทำราชการ เจ้าพระยานคร
น้อยมีบุตรธิดาด้วยภรรยาอื่นอีกหลายคนสืบได้รายชื่อ คือ

ส่วนบุตร

๑ ช่อแสง ไท้เป็นพระยาไทรบุรี แล้วมาเป็นพระยาพังงาเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๓

๒ ช่อนศ เป็นพระยาเสนานุชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๓ ช่อกลม เป็นพระยาวิชิตสรไกร ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช

ในรัชกาลที่ ๔

๔ ช่อพุ่ม เป็นพระยากาญจนกิจบุคกี ในรัชกาลที่ ๕

๕ ช่อม่วง เป็นพระอุไทยธานี ผู้ว่าราชการเมืองตรัง

๖ ช่อหงส์ เป็นพระวิชิตสรไกร รับราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ

๗ ช่อฉิม เป็นพระเจริญราชภักดีบุรีธรรมพิพคณ ผู้ว่าราชการ

เมืองสมุย

๘ พระราชานุรักษ์ ช่อโรสับไม้ไค้ความ รับราชการอยู่ทางเมือง

ไชยา

๙ ^{ผู้}ชอเส็ม เป็นหลวงศรีสุพรรณกิจ ปลัดเมืองกาญจนบุรี

๓๐ นายเถื่อน }
๓๑ นายเคช } ^{ผู้}๒ คนนี้ไม่ได้ทำราชการ

ส่วนชิตา

๑ ^{ผู้}คุณพิน

๒ ^{ผู้}คุณคล้าย

๓ ^{ผู้}คุณทิม

๔ ^{ผู้}คุณปราง

๕ ^{ผู้}คุณแย้ม

๖ ^{ผู้}คุณพุ่ม

๗ ^{ผู้}คุณอิม

ทั้ง ๗ ^{ผู้}นี้ ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาล

^{ผู้}ที่ ๓

๘ ^{ผู้}คุณกลิ่น ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ
รัชกาลที่ ๓ ได้เป็นท้าวศรีสุทธาในรัชกาลที่ ๕

๙ ^{ผู้}คุณบัว ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ
รัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าจอมมารดา มีลูกเธอ ๕ พระองค์ คือ กรมขุน
ศิริวิมลสังกาศ และกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์เป็นคน

๑๐ ^{ผู้}คุณเอม ไม่ได้ทำราชการ

เวลานั้นเมืองไทรบุรี กับเมืองปลิศ สทูน แขงเมืองไม่ชนกรุงเทพฯ
เจ้าพระยาจักรีบรมราช (น้อย) รับอาสาไปตีเมืองไทรบุรีทหาร

คือ พระณรงควิชาติ ๑ พระมหาจักรวงศ์ ๑ เป็นแม่ทัพ หลวงเทพเสนา หลวงชาญพลรบ ทหารรอง ครั้นค้เมืองไทรแตกแล้ว เจ้าพระยาศรีธรรมราชได้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช (๑) ให้พระบริรักษ์ภอร (แสง) พระเสนาบดี (นุค) ซึ่งเป็นบุตรในหม่อมช่วย ทั้ง ๒ อยู่รักษาราชการเมืองไทรบุรี

เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชตั้งต่อเรือปาก ๓ วาที่ขานคอนเข้าไป ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทานนามว่า เรือพระที่นั่งอมรมณีสวรรค์ และเวลานั้น (เจ้าพระยามานวราชเสวีเข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯ) ให้พระณรงค์สถิตย์อยู่รักษาราชการเมืองนคร ฯ

ฝ่ายตงกเคนหลานพระยาไทร ซ่องสุมกองทัพแล้วให้นายแทนเอาเหล็กมาลอบขุดรูชนวนบ้นใหญ่ที่เมืองตรังเสียหมดทุกกระบอก นายแทนนั้นเดิมเป็นบุตรหลวงแพ่งกรมการเมืองตรัง ไปเข้าแขกเปลี่ยนชื่อเป็นตงกงาม (๒) แล้วตงกเคนค้ไทรเมืองไทรอีก พระบริรักษ์ภอร พระเสนาบดี บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชน้อย ผู้รักษาราชการ

(๑) ชื่อพระยามานวราชเสวีตามทำเนียบเดิมเป็น “พระยาศรีธรรมมาโคกราช ฯ” เป็นเจ้าพระยาหรือเป็นพระยาก้เหมือนกัน ฟังเพี้ยนเป็นพระยาศรีธรรมราชเมื่อในรัชกาลที่ ๔

(๒) นายแทนคนนั้นทราบว่า ที่หลังกลับมายู่เมืองตรังอีก อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕ ต้มเค็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ออกไปตรวจราชการ ได้ความว่ายังคบโจรผู้ร้าย จึงให้ประหารชีวิตเสีย อ้างโทษถึงครึ่งเบนนกบฏด้วย

เมืองไทร พากันอพยพหนีมาเมืองนคร ฯ คองฮาวอพวกแขกเจ็ยสาหัส
เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช น้อย ผู้บิดาโกรธ สั่งให้ลงโทษเจ็ยนหลัง
บุตรทั้ง ๒ นน้อคนละ ๓๐ แล้วยกทัพไปตีเมืองไทร ทัพตุงกเตนแตก
ครังนี้ให้พระมหาจักรงค้อยูรักราชการเมืองไทรบุรีต่อไป

คุณคัลวิไชยบุตรที่ ๓ ของเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช (น้อย)
ซึ่งไปรักราชการเมืองพัทลุงกลับมาเมืองนครแล้ว ไปรคเกล้า ฯ
ให้ไปเป็นเจ้าพระยามหาศรีธรรมพลอยถัมภ์ ฯ ผู้สำเร็จราชการ
กรุงเก่า^(๑) เจ้าพระยามหาศรีธรรมพลอยถัมภ์มีภรรยาชื่อคุณหญิง ผีอก
บุตรสี่คนเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ มีบุตร ๓ คือ พระยาบำเรอ
บริรักษ์ หนูใหญ่ ๑ พระยาศรีสุรราช หนูเล็ก ๑ คุณหนูชี่ ๑ คุณหนูชี่
ถวายตัวในวังหลวงในรัชกาลที่ ๔ มีบุตรกับหม่อมทวยทิ้ม (บุตรหลวง
กะเตาย่านลำแบน) คือ คุณหญิงใหญ่ ๑ พระนราธิราช ๑ คุณพลับ ๑
คุณพลับถวายตัววังหลวงในรัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช
ได้ถวายพระแท่นถมตะทอง ๑ พระราชยานถม^(๒)

(๑) ครังนี้เข้าใจผิด เรื่องจริงปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุดวงอุคม
สมัยนี้ คือ เมื่อเจ้าพระยานคร น้อย ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๓ ทรง
พระราชดำริว่า พระยาพัทลุงจะครองเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ จึงย้ายเข้า
มาเป็นพระยาอุไทยธรรมอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชกาล
ที่ ๔

(๒) เข้าใจว่าพระราชยานถมนั้น เจ้าพระยานคร น้อยยกถวาย ทำ
ถวายเมื่อในรัชกาลที่ ๔

เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นโรคลมให้อาเจียนน้ำลายเห็นยว
 เสมหะปะทะหน้าอก บ่อยมาแต่ฉวัน ๖ ค่ำ ครั้นฉวัน ๑๕ ๖ ค่ำ
 ขกน จลคักราช ๑๒๐๑ โรคกำเริบขึ้น ให้ออยเสมหะคังครอก ๆ ให้อือ
 เท่าเย็นนิ่งแนไป ครั้น เวลา ๕ ทุ่มเศษ เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช
 (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช (น้อย)
 ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระเสนาหามนตรี (น้อยกลาง) ใ้ไ้เป็นพระยา
 ศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชต่อมาถึงรัชกาลที่ ๔
 โปรดให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยา เจ้าพระยาศรีธรรมราช (น้อยกลาง)
 มีท่านผู้หญิงคือหม่อมราชวงศ์หญิง หม่อมราชวงศ์หญิงมีบุตรชาย
 ๑ คนพร้อม ๒ คนถัด ๓ คนเยี่ยม หญิงคือ ๑ คนอม ๒ คนกลาง
 ๓ คนสว่าง กับบุตรหญิงอีกคน ๑ เป็นไขทรพิษถึงแก่กรรมเสียแต่
 ยิงเด็ก บุตรภรรยาออย ชาย นายบัว มารดาชอบัว ๑ นายเกต มารดา
 ชอเกต ๑ เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว
 คุณพร้อมเต็มเป็นพระเสนาหามนตรี แล้วไ้ไ้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาศรี
 ธรรมราช ผู้ว่าราชการเมืองนคร คุณถัดเต็มเป็นพระเสนาหามนตรี
 แล้วเลื่อนเป็นพระศิริธรรมบริรักษ์ปลัดเมือง คุณเยี่ยมเต็มเป็นพระภักดี
 ดำรงฤทธิ ผู้ช่วยราชการเมืองนคร แล้วเลื่อนเป็นพระยาตรังคภมา-
 ภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองตรัง ภายหลังกลับจากเมืองตรังมาเป็นผู้ช่วย
 พิเศษเมืองนคร และเป็นพนักงานคลังเมื่อคก ๑๒๑ ใ้รับพระราชทาน
 สัญญาบัตรเลื่อนเป็นพระยาบริรักษ์ภูเขตร์ คุณอิมไ้ถวายเป็นเจ้าจอม
 ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อสิ้นรัชกาลนั้นแล้ว กลับมาอยู่เมืองนครศรี

ธรรมราช ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ คุณกลางไม่ได้ถวายและไม่มี
สามี คุณสว่างถวายเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๕ นายบัวเป็นหลวง
อนุสรสิทธิกรรม นายอำเภอสีชล แม่บัวมารดาหลวงอนุสรนั้น เป็นบุตร
เจ้าพระยานคร น้อย

จดหมายบอกข่าวถึงเจ้าพระยานคร ฯ

อธิบาย

จดหมายฉบับนี้ เป็นจดหมายมีบอกข่าวราชการในกรุงเทพ ฯ
ถึงเจ้าพระยานคร น้อย แต่ยังเป็นพระยานคร ฯ อยู่เมื่อในรัชชกาลที่ ๒
สมเด็จพระเจ้านั่งเอนยาเชอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ใ้มาจาก
เมืองนครศรีธรรมราช ประทานไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ แต่เมื่อ
มะโรง พ.ศ. ๒๔๕๘ ทัวจดหมายเป็นสมุดคำเขียนด้วยเส้นดินสอ สังเกต
ผิดเห็นว่าเขียนเมื่อในรัชชกาลที่ ๒ จึงเข้าใจว่าจะเป็นตัวต้นจดหมาย
ตัวในครั้งนั้นจดหมายไปมาถึงกัน ใช้ทั้งกระดาษเพลและสมุดคำ
ถ้าเป็นจดหมายไปรเวตมักจะเขียนสมุดคำด้วยเขียนง่ายไม่ต้องวาง มีตัว
อย่างถึงเช่นจดหมายหลวงอุดมสมบัติ มีถึงสมเด็จพระยาบรมมหา
พิไชยญาติ เมื่อยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์เป็นแม่ทัพลงไปเมืองสงขลา
ซึ่งได้พิมพ์แล้วนั้น ต้นหนังสือเขียนในสมุดคำทั้งนั้น

จดหมายฉบับนี้ ลักษณะที่ใช้ตัวอักษรและถ้อยคำ เป็นชาวนคร
เขียน ตัวผู้เขียนคงเป็นชาวนครซึ่งเข้ามาบริหารราชการอยู่ในกรุงเทพ ฯ
แต่มีใช้คนชั้นเลว เพราะเป็นผู้ที่เข้าเฝ้าเห็นได้ ใกล้พระองค์ อาจจะ
ไต่ยินกระแสรบสัง ทั้งในเวลาเสด็จประพาศ และเวลาเสด็จออกว่า
ราชการในท้องพระโรง กิ่งปรากฏอยู่ในจดหมาย ถ้าสันนิษฐานตาม

คิวคนซึ่งเคยได้ ยินชื่อเสียง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า น่าจะเป็นจดหมายของ
 เจ้าพระยามหาศรีวิกรม ๑ บุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยานคร ๑ เวลานั้น
 เข้ามารับราชการอยู่ในกรุง ๑ เป็นที่นายคลังวิไชยหุ้มแพรมหาดเล็ก
 เสียขายนกที่ไต่จดหมายฉบับนั้นมาแต่ตอนกลาง ตอนต้นและตอนท้าย
 ซากหายไปเสีย แต่ถึงกระนั้นเห็นควรที่จะพิมพ์รักษาไว้ไม่ให้สูญ ด้วยเห็นว่า
 เป็นหนังสือสำคัญในทางที่จะให้ความรู้ โบราณคดีแก่ผู้ซึ่งจะได้อ่านใน
 ปัจจุบันนี้ จึงได้พิมพ์ไว้ท้ายพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชฉบับนี้ด้วย
 เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายนั้น คือเมื่อแรกตั้งกรุง
 รัตนโกสินทร เมืองสงขลายังเป็นเมืองขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช
 มาจนบอจจุลศักราช ๑๑๕๒ แยกเมืองตานเป็นกบฏขึ้น เวลานั้นเจ้าพระยา
 นครพิคมน ผู้เป็นต้นสกุลนคร ลำเจ้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช
 เจ้าพระยาสงขลา ขุนฮุย ผู้เป็นต้นสกุลสงขลา เป็นพระยาสงขลา
 เมืองสงขลา มีความชอบในการปราบปราม แยก กบฏ เมื่อเสร็จการ
 ปราบปรามแล้ว ทรงพระราชดำริว่า เมืองนครตรวจตรากำกับราชการ
 หัวเมืองแขกไม่ได้ทั่วถึง จึงโปรดให้ยกเมืองสงขลาเป็นหัวเมืองใหญ่
 ขึ้นกรุงเทพฯ ๑ เลื่อนยศพระยาสงขลา ขุนฮุย ขึ้นเป็นเจ้าพระยา แต่ขึ้น
 พระยานคร ๑ กับพระยาสงขลาที่ไม่ชอบกันลงมาทั่วทุกชั้นบุรุษ เพราะ
 เมืองทั้งสองพรมแดนติดต่อกัน แต่ก่อนเมืองนคร ๑ เคยมีอำนาจ
 แต่เมืองเดียว ฝ่ายข้างเมืองสงขลาทำเลท้องที่เหมาะแก่การค้าขาย
 ทางทะเล ด้วยอยู่ปากน้ำ สินค้าเมืองพัทลุง และเมืองนครข้างฝ่ายใต้
 ต้องออกทางนั้น "สกุลสงขลาเป็นพ่อค้าเข้าใจแสวงหาผลประโยชน์

ทั้งที่จะไต่จากการค้าขาย และเกลี้ยกล่อมผู้คนพลเมืองที่อยู่ใกล้เคียง
เข้าไปตั้งภูมิลำเนาในพื้นเมืองให้มากขึ้น หรือถ้าจะว่าโดยย่อ ก็คือ ตั้งแต่
เมืองสงขลาได้เป็นหัวเมืองใหญ่แล้ว ก็ตั้งหน้าแข่งเมืองนครเวียงมา
ข้างเมืองนครก็ซัดขวาง ด้วยจะรักษาอำนาจและข่มขู่กันผลประโยชน์
เหตุอันนโมอยู่เสมอ พระยาทั้ง ๒ เมืองจึงไม่เข้ากัน อริกันตลอดไปจน
ในราชการ เช่นปรากฏอยู่ในหนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัตินั้นเป็น
ตัวอย่าง ทั้ง ๒ ฝ่ายต้องคุมเชิงระวังผิดชอบไม่ให้เสียแต่สักกัน ด้วย
เหตุนี้ ทั้งพระยานครและพระยาสงขลาต่างสั่งลูกหลานที่เข้ามารับ
ราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ให้คอยสืบสวนข่าวคราว โดยจะเพาะที่เกี่ยว
ด้วยเมืองสงขลาหรือเมืองนครบอกไปให้ทราบกันเสมอ ไม่ใช่สืบแต่ข้าง
เมืองนครหรือเมืองสงขลาฝ่ายเดียว ข้าพเจ้าเคยได้เห็นต้นจดหมาย
เจ้าพระยาสงขลา เมื่อนั้น แต่เมื่อเขียนจำเริญในรัชกาลที่ ๓ มีบอกข่าว
ไปเมืองสงขลาฉบับ ๑ แต่ข้อความไม่สำคัญถึงควรระพิมพ์ไว้ เช่น
จดหมายฉบับนี้

ผู้ที่ได้อ่านจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ย่อมต้องออกปากชมว่า
กระบวนจำของหลวงอุดมสมบัติเป็นอย่างดี ด้วยจดจำได้จนถึงถ้อยคำ
ที่ขบสั่งว่าอย่างไร ๆ ถ้าใครอ่านจดหมายฉบับนี้ จะได้ความรู้ อีก
อย่างหนึ่งว่าวิธีจดจำอย่างนั้น เป็นวิธีเขียนจดหมายกันในครั้งนั้น เพราะ
จะเห็นได้ในจดหมายฉบับนี้ ว่าเขียนทำนองเดียวกันกับจดหมายหลวง
อุดมสมบัติ แต่หากได้ต้นฉบับมาน้อยไม่พอจะสันนิษฐานได้ว่าความ
จดจำของผู้เขียนจดหมายฉบับนี้ดีเพียงไร

ถ้าว่าจะเพาะเนอเรื่องทีปรากฏในจดหมายฉบับนี้ ที่กล่าวถึงเรื่อง
 คนหนีเข้าไปอยู่ในเขตต์สงขลา ข้าหลวงออกไปสักเลข พระยาสงขลา
 แซง ซึ่งเป็นตำแหน่งชนใหม่ในเวลานั้น ไม่ขัดข้องผู้คนมาให้ข้าหลวง
 สักนั้น พอจะเข้าใจได้ว่าด้วยเหตุใด เพราะพระราชกำหนดมีอยู่ว่า
 คนหมู่เมืองไหน ถ้ามิได้รับอนุญาตหักโอนให้ไปอยู่ต่างเมือง ไม่ขาด
 จากสังกัดเมืองเดิม ข้างพระยาสงขลาตั้งใจเกลี้ยกล่อมคนเมืองนคร
 เมืองพัทลุง เขาเข้าไปไว้เมืองสงขลา ข้างพระยานครอยากจะได้คน
 กลับมา ซ่อนเองเป็นเหตุให้ซ่อนเร้นผู้คน พระยาสงขลา แซง นี้ย่อมมา
 จนถึงรัชกาลที่ ๓ คนเดียวกับพระยาสงขลาที่ปรากฏในเรื่องจดหมาย
 หลวงอคมสมบัติ

๑๙.

ถ้าว่าจะเพาะเนอเรื่องที่ปรากฏในจดหมายฉบับนี้ ที่กล่าวถึงเรื่อง
 คนหนึ่งเข้าไปอยู่ในเขตต์สงขลา ข้าหลวงออกไปสักเลข พระยาสงขลา
 แซ่ง ซึ่งเป็นตำแหน่งชนใหม่ในเวลานั้น ไม่ขัดข้องผู้คนมาให้ข้าหลวง
 สักนั้น พอจะเข้าใจได้ว่าด้วยเหตุใด เพราะพระราชกำหนดมีอยู่ว่า
 คนหมู่เมืองไหน ถ้ามิได้รับอนุญาตหักโอนให้ไปอยู่ต่างเมือง ไม่ขาด
 จากสังกัดเมืองเดิม ข้างพระยาสงขลาตั้งใจเกลี้ยกล่อมคนเมืองนคร
 เมืองพัทลุง เขาเข้าไปไว้เมืองสงขลา ข้างพระยานครอยากจะได้คน
 กลับมา ข้อนเองเป็นเหตุให้ชวนรันผู้คน พระยาสงขลา แซ่ง น้อยมา
 จนถึงรัชชกาลที่ ๓ คนเดียวกับพระยาสงขลาที่ปรากฏในเรื่องจดหมาย
 หลวงอคมสมบัติ

๑๙.

ตัวความในจดหมาย

(ข้างต้นณะบัพชาค) กรวยทูลว่า ซึ่งไปรคเกล้าไปรคกระหม่อม
ให้พระยาสุรเสนา พระยาพิไชยสงคราม ออกไปชำระไทยแขกซึ่ง
หนี กับเลขต่างเมืองและเลขหนิตาทัพไปอยู่เมืองสงขลา และเมือง
แขกชนแก่เมืองสงขลานั้นหาได้ไม่สักคน หลวงเทพเสนาอ่านหนังสือ
บอกใบของท่านพระยาสุรเสนาแต่ต้นจนจบ แล้วอ่านหนังสือพระยาพิไชย
สงครามถวายต่อไปอ่านแต่เทียบข้อซึ่งว่าไต่ชำระเลขต่างเมือง ไต่
เมืองนครเมืองพัทลุงเมืองไชยา ซึ่งชำระไต่และยังมีไต่ชำระจนจบ
แต่ต้นหนังสือนั้นหาอ่านถวายไม่ ครั้นอ่านหนังสือจบแล้ว พระโองการ
ตรัสว่าเมื่อกระนั้นแล้วจะให้เข้าไปที่ไหนไต่ เอาเข้ามาเสีย เมื่อไม่เห็น
แก่ราชการแผ่นดินเช่นแต่อย่างนี้ ถ้ามีราชการที่พิคักจะมีเสียไปหรือ
ไม่เป็นใจทำการก็เอาตัวเข้ามาเสียกรง จะให้คนอื่นออกไปเป็น
ก็ไต่ แล้วตรัสถามขุนวิเศษภักดีว่ามาแต่สงขลาเมื่อใด ขุนวิเศษภักดี
กรวยทูลว่ามาแต่เดือน ๑๑ มาลงเรือที่เมืองนคร มาถึงเมืองชุมพร
ต้องพายุลมว่าว ขึ้นเทียบมาแต่เมืองชุมพรเดือนเศษ พระโองการ
รับสั่งถามว่าพระยาสุรเสนาอยู่เมืองสงขลาหรือ ขุนวิเศษภักดีกรวย
ทูลว่ายังอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วพระโองการตรัสว่าเมื่อพระยาสุรเสนา
ออกไปก็ไต่ว่ากล่าวออกไปแล้ว ก็ยังเป็นไต่อย่างนี้ ไทยแขกหนีไปอยู่
เป็นหนักเป็นหนา แต่สักคนหนึ่งก็ไม่ไต่ ค้วยไม่เป็นใจที่จะให้เป็น

ราชการ แต่ตรัสเคืองพระยาสงขลาอยู่หลายครั้ง แต่มีใต๋ตรัสกับ
 ผู้ใค ก้วยละของพระบาท (๑) และเจ้านายอนักไม่ได้ไปเฝ้า ขุนนาง
 ผู้ใหญ่ก็ห้ามผู้ใคไม่ แล้วรับสั่งว่าจะข้ามไปวัดแจ้งแล้วเสด็จขึ้น เมื่อ
 วันถวายหนังสือเพลลาเข้าที่พระแกร่นั้นกรมการเมืองสงขลาหามีผู้ใคไป
 เฝ้ามีใค แต่หลวงรักษาสมบัติพวกกรมท่าไปเฝ้าที่พระแกร

ครั้นพระโองการเสด็จขึ้นแล้ว เหาความไปกราบทูลพระเจ้าลูก
 เชอ (๒) ท่วง ตามข้อความในหนังสือพระยาสุรเสนา พระยาพิไชย
 สงคราม และในพระโองการตรัสเคืองแก่พระยาสงขลา แล้วพระเจ้า
 ลูกเชอเสด็จไปวัดแจ้ง ไปพบกับละของพระบาทที่วัด ละของพระบาท
 กรมเจษก็มีใคถาม ละของพระบาทกรมหมื่นคักคักมีใคตรัสบอก
 ละของพระบาทกรมเจษ และเมื่อข้าพเจ้าลงเรือตามเสด็จละของพระบาท
 กรมหมื่นคักคักไปวัดแจ้ง ข้าพเจ้าไปข้ามตรงแพพระยาสงขลา ซึ่ง
 (ผู้) ช่วยราชการอยู่ เห็นพระศรีสมบัตินั่งพักกันอยู่กับ (ผู้) ช่วย
 ราชการที่แพ ครั้นเพลลาสามโมงเข้าพระโองการเสด็จข้ามไปวัดแจ้ง
 เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่น้อยไปคู้ทำการอยู่ที่วัดแจ้ง พระเจ้าลูกเชอ
 ชวนละของพระบาทจะลงมารับเสด็จพระโองการที่พลับพลา ละของพระบาท
 ตรัสกับพระเจ้าลูกเชอว่าคอยรับเสด็จอยู่ที่นั่นเถิด ละของพระบาทและ
 พระเจ้าลูกเชอก็หาลงไปรับเสด็จพระโองการไม่ ครั้นพระโองการเสด็จ

(๑) ละของพระบาททรงนี้เข้าใจว่ากรมหมื่นคักคักพิดเสฟ

(๒) พระเจ้าลูกเชอทรงนี้ หมายถึงกรมหมื่นเจษฏาบดินทร์ คือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เที่ยวทอดพระเนตรกฤตติและกฤติ เสด็จมาถึงที่ละของพระบาท และพระเจ้า
ลูกเธอ เจ้าพระยาอภัยภูธร เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์
คอยเฝ้าอยู่ พระโองการเสด็จมาถึงตรัสว่าจะนั่งด้วย พระโองการ
ก็เสด็จอยู่บนพระที่นั่งเก้อ ตรัสคิดแต่ที่จะทำกฤตติ ทำหอไตร
ทำโรงฉันทน์ ตรัสไปแต่ด้วยการวัดทั้งนั้น ด้วยหนึ่งคือซึ่งพระยา
สุรเสนา พระยาพิไชยสงครามบอกเข้าไปนั้น พระโองการหาตรัสที่
วัดไม่ แล้วพระโองการเสด็จกลับ

ครั้นเพลาค่ำ พระโองการเสด็จออก รัชสังถามด้วยราชการ
แล้วอ่านรายการปากน้ำปากลัดถวายเป็นแล้วจึงรัชสังถามละของพระบาท
ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งพระยาสุรเสนาออกไปชำระไทยแขก แต่สัก
คนหนึ่งก็ไม่ได้ ละของพระบาทหนึ่งเสียไม่กราบทูลสิ่งใด พระโองการ
ตรัสเคืองแก่พระยาสงขลา ว่าข้าหลวงออกไปอยู่แขกไทยก็ไม่
ชำระสั่งให้ แล้วว่าไปที่สตันจะจัดแจงกรมการคนใดให้อยู่ชำระ
กับข้าหลวงก็หาไม่ ๆ กลัวไม่เกรง^(๑) เมื่อเจ้าของบ้านไม่เป็นใจด้วย
จะไต่ที่ไหน จะให้ข้าหลวงไปเที่ยวหาเอาแล้วจะกลับว่าข้าหลวงไป
ทำให้คนแตกตันทนไปเสียอย่างนี้ ถ้ามีราชการที่พิศอกจะมีเสีย
ราชการไปหรือ ที่จะให้เป็นเจ้าบ้านเจ้าเมืองไปนั้นที่ไหนจะให้เขียนไป
ไต่ เอาตัวเข้ามาไว้ณกรุงเสียใครเห็นกระไรเล่า แต่พระโองการ
ตรัสเคืองแก่พระยาสงขลาเป็นอย่างมาก เจ้านายและขุนนางมิไต่

(๑) ตรงนี้ทำให้เข้าใจว่า เมืองสตันชนเมืองสงขลาในเวदानัน
บางที่จะมาชนอยู่ชั่วคราวแต่ไม่นาน

กรวยทุลรัยพระโองการหามิได้ จึงมีพระโองการตรัสว่าชวนกัน
 เกรงใจพระยาสงขลาลี้ภัยสิ้นไม่มีใครจะพดด้วย เมื่อเป็นอย่างนี้
 จะมีเสี้ยนงานเสี้ยนการไปหรือ แล้วพระโองการตรัสว่าละของพระบาท
 ทรหมั่นคักแล้วครั้นจะว่าออก เป็นพวกนครว่าออกไม่ได้^(๑) ครั้นจะ
 ว่าออกแล้วเป็นเข้าข้างหนึ่งจะว่านั้นยาก จึงรับสั่งถามพระเจ้าลูกเธอ
 ว่าละของพระบาททรหมั่นคักพดออกไม่ได้เป็นพวกนคร พระเจ้า
 ลูกเธอเป็นคนกลางแล้วก็ไม่ใช่พวกเห็นกระไรเล่า พระเจ้าลูกเธอ
 กรวยทุลว่าความที่พระยาสุรเสนาพระยาพิไชยสงครามบอกเข้ามานั้น
 หาทราบว่ากระไรไม่ แต่เมื่อ (ผู้) ช่วยราชการเข้ามา ทราบอยู่ว่า
 แขนงนั้นพระยาสงขลาจักแจ้งไว้ข้างอยู่แล้ว (ผู้) ช่วยราชการสงขลา
 เห็นได้ที่กรวยทุลอ่อน ๆ แต่พอพระโองการได้ยิน ว่าแขนงนั้นพระยา
 สงขลาจักไว้ไว้ร้อยเศษ เขาไปสั่งให้พระยาสุรเสนา ๆ ไม่รับ พระ
 โองการทรงทราบแต่หาตรัสมาว่าประการใดไม่ ครั้นยื่นเคืองแก่
 พระยาสงขลาต่อไปว่าเป็นผู้น้อยไม่ยำเกรงผู้ใหญ่ เป็นอย่างนี้ ถ้า
 มีราชการที่พิศอกที่ไหนดจะเอาการไว้ ข้าหลวงซึ่งให้ออกไปไม่ใช่ผู้น้อย
 เป็นถึงพระยาสุรเสนา ก็ไม่มีความเกรงแล้วจะให้ใครไปอีกเล่า
 แล้วไทยแขกผู้คนก็ไม่ใช่ไพร่บ้านพลเมืองของตัว คนเขาคันต่างหาก
 แกล้งเกียจกันไว้แต่พออย่าให้ได้เป็นการ จะทำ ๆ นองเหมือน
 พระยาสงขลาพิชาย^(๒) นั้นเป็นลูกศิษย์หมื่นไวย พุดจากลับกลอก

(๑) เจ้าจอมมารดากรมหมื่นคักคักเป็นธิดาเจ้าพระยานครพิศน

(๒) คือพระยาสงขลา จ้อง

จรีตอย่างนั้นเกลียดคนักหาชอบไม่ พระยาสงขลาคนนี้ดูแต่ก่อน และ
 เหมือนว่าจะ (เป็นคนตรง) อยู่ ปะเคี้ยวนี้ไ้เข้าหาสำนักไหนอีกเล่า
 หรือว่า (รับมรดก) ต่อมาแต่พี่ชาย แล้วตรัสว่าท่านองพระยาสงขลา
 ที่ตายชึ่งนี้ น้องแก่เข้าไป..... แล้วตรัสว่าพระยาพิทลุง.....ดู
 แต่แรกเมื่ออยู่..... (ละขยับที่ไ้มาเท่านั้น)

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ถนนราชพิศ พะนศร.

๒๒/๓๒/๑๕